

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องตัวตนในพุทธปรัชญาเถรวาท

ถึงแม้ว่าในพุทธปรัชญาเถรวาทจะมีหลักคำสอนสำคัญ ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกซึ่งมิให้ได้ศึกษาและตีความกันมากมายสักเพียงใดก็ตาม การตีความนั้นจะเป็นการตีความของนักคิดหรือปราชญ์ทางศาสนาเพื่อการศึกษาหรือขยายความหลักธรรมคำสอนของศาสนาเพื่อทำความเข้าใจและนำเสนอออกมาให้เป็นภาษาที่เข้าใจง่ายและสะดวกขึ้น และในส่วนที่เป็นข้อถกเถียงที่จะนำมาวิเคราะห์หรือตีความที่ถือว่าการศึกษาเพื่อให้ได้มุมมองต่างๆ คงจะหนีไม่พ้นการตีความเพื่อทำความเข้าใจทางด้านปรัชญา ซึ่งถึงแม้ว่าบางทีจะมีการกล่าวว่าพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้เน้นในส่วนที่จะต้องมาทำการวิเคราะห์หรือตีความตัวบทเหล่านี้เพื่อหาข้อสรุปที่ออกมาในรูปแบบที่เรียกว่าเป็นความสมเหตุสมผล เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทจะเน้นการฝึกฝนปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลจริงและได้รับผลจากการปฏิบัติจริงด้วยตนเอง หรืออาจจะเรียกว่าการรู้ได้ด้วยตนเองเท่านั้น ปัจจุบัน เวทิตัพโพ วิญญูหิ อันวิญญูพึงรู้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึงรู้ได้ เป็นจำเพาะของตน ต้องทำจึงเสวยได้ เฉพาะตัว ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ได้และประจักษ์ที่ในใจของตนเอง ก็ถือว่าเป็นความจริงแล้ว แต่ถึงอย่างไรก็ตามการศึกษาในทางปรัชญาเพื่อการวิเคราะห์หรือตีความนั้นเป็นการทำให้เรามีมุมมองในการมองโลกในแง่มุมที่กว้างขึ้น และเพื่อเป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องของมนุษย์โลก และจักรวาลได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และถึงแม้ว่าจะมิใช่การดับทุกข์โดยตรง แต่ก็ถือเป็นการศึกษาเพื่อเป็นหนทางไปสู่แนวทางการปฏิบัติให้ชัดเจนขึ้น

บทนี้จะได้พิจารณาถึงแนวคิดและความหมายเรื่องตัวตนที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท และการเข้าใจความหมายเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องตัวตนที่เกิดร่วมสมัยกับพุทธปรัชญาเถรวาท การศึกษาแนวคิดเรื่องตัวตนนี้จะใช้พระไตรปิฎกเป็นหลักในการศึกษา ทั้งนี้ในส่วนของการศึกษาเรื่องตัวตนนั้นจะเน้นส่วนที่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์เป็นหลักเพื่อนำมาพิจารณา เนื่องจากผู้ที่เรียกตัวเองว่ามนุษย์นี้เองที่เป็นผู้ให้ความหมายของสรรพสิ่งขึ้นมาในรูปของภาษาเพื่อง่ายแก่การสื่อสารด้วยกันเอง แต่มนุษย์นี้เองกลับเป็นผู้ที่สร้างสิ่งที่เรียกว่าตัวตนขึ้นมาอีกครั้งเพื่อการแสดงความเป็นเจ้าของสิ่งต่างๆ เนื้อหาของบทนี้จะนำเสนอเรื่องความหมายของตัวตนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เกิดร่วมสมัยกับพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อเป็นการปูพื้นฐานให้เห็นถึงแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาทว่ามีความคิดเห็นอย่างไรบ้างกับการให้ความหมายของแนวคิดเรื่องตัวตนตามความเข้าใจของพุทธปรัชญาเถรวาทและต่อด้วยกล่าวถึงการกำเนิดของมนุษย์และความหมายของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท รวมทั้งธรรมชาติและสถานภาพของมนุษย์ตลอดจนการดำรงอยู่ของมนุษย์ ในระดับของการรวมกลุ่มกัน

ในระดับที่เรียกว่าสังคม ซึ่งเมื่อได้ทำความเข้าใจในเนื้อหาส่วนนี้แล้ว ส่วนที่สามของบทจะได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่จะต้องมีการรับผลของการกระทำของตนเอง (กรรม) ที่ได้กระทำไว้ ถือเป็นการกระทำตามสัญญาตณของสัตว์สังคม นอกเหนือจากสัญญาตณของสัตว์สังคมเหล่านั้นคือ การมีเกณฑ์ทางศีลธรรมและความรับผิดชอบเข้ามาเป็นตัวการควบคุมการกระทำต่างๆ ของมนุษย์ที่ถือเป็นเป้าหมายของชีวิตมนุษย์ทั้งที่เป็นเป้าหมายในระดับปัจเจกบุคคลและเป้าหมายในระดับรวมหมู่หรือที่เรียกว่าเป้าหมายที่สังคมต้องการ และท้ายที่สุดแล้วสิ่งที่รวมเรียกว่ามนุษย์ที่มีตัวตนที่ยึดถือว่า ตัวฉัน ของฉันนี้ เมื่อจะต้องมาอยู่ภายใต้ทฤษฎีสังคม ๒ คือสมมติสังคมและปรมวลสังคมจะพร้อมด้วยกฎไตรลักษณ์ หรือที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตนเป็นของเราให้ยึดติด ซึ่งท้ายที่สุดแล้วความเป็นตัวตนนั้นมีอยู่จริงหรือไม่

๒.๑ นิยามแนวคิดเรื่องตัวตนร่วมสมัยกับพุทธปรัชญาเถรวาท

ก่อนที่จะทำการศึกษาถึงแนวคิดและความหมายเกี่ยวกับความเข้าใจเรื่องตัวตน (อัตตา) ของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น แนวคิดของนักคิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้าท่านนี้ถือว่ามโนทัศน์ต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องตัวตนได้อย่างชัดเจนขึ้น นักคิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้าที่รู้จักกันเป็นอย่างดีและมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาของพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๒ ทศนะใหญ่ คือ ๑. สัสตวาท (Eternalism) เป็นทศนะที่ถือว่ามนุษย์และโลกมีอัตตาหรือตัวตนเป็นความจริงแท้ที่มีอยู่คงที่ตายตัว ไม่เปลี่ยนแปลง เมื่อตายไป อัตตาของมนุษย์จะไปเกิดในภพใหม่เสมอไม่มีวันดับสูญ เป็นเสมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดใหม่โดยที่คนในนั้นเป็นคนเดิม แต่เสื้อผ้าสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงได้ตลอด เหมือนเช่นกับคนที่ตายไปแล้วย่อมมีตัวตนที่คงที่สามารถไปหาร่างใหม่ได้เสมอ ๒. อุกฺเขตวาท (Annihilationism) เป็นทศนะที่ยอมรับว่าอัตตามีอยู่จริงเช่นเดียวกัน แต่อัตตานั้นไม่ได้มีอยู่ตลอดไปมีอยู่เฉพาะในโลกนี้เท่านั้น เมื่อร่างกายแตกดับ อัตตาก็ดับสูญไปด้วย^๑

สิ่งที่จะอธิบายถึงเนื้อหาของเรื่องนี้ได้ชัดเจนและครอบคลุมยิ่งขึ้นคือ การนิยามเกี่ยวกับเรื่องตัวตนว่าพุทธปรัชญาเถรวาทได้ให้มุมมองและเนื้อหาไว้มากน้อยเพียงใดการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องตัวตนของมนุษย์นั้นจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจเนื้อหาหลักเกี่ยวกับเรื่องของความจริง (Truth) ในพุทธปรัชญาเถรวาทก่อน เพราะเป็นความเกี่ยวโยงถึงเรื่องตัวตนของมนุษย์ พุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นอย่างมาก ถึงกับมีการตีความไว้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทเป็นมนุษยนิยม (Humanism) เพราะคำสอนที่มีอยู่ทั้งหมดที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้และนำมาสอน คือการนำพามนุษย์ไปสู่การพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาท และคำสอนที่

^๑สมฤติ วิศทเวทย์, บทความวิจัย ภาษากับความจริงในพุทธศาสนาเถรวาท, วารสารพุทธศาสนศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่๑๐ ฉบับที่๑ มกราคม-เมษายน ๒๕๔๖, หน้า ๑๐.

เกี่ยวกับความจริงในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นคือคำสอนที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทั้งสิ้น ซึ่งสามารถแบ่งความจริงออกได้เป็น ๒ ทฤษฎีคือทฤษฎีสัจจะ ๒ ซึ่งมีเค้าอยู่ในพระไตรปิฎก เพราะในปฏฐาปาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงการใช้โวหารโลกคือ ภาษาและมโนทัศน์ (concept) ที่มนุษย์ใช้สื่อถึงสิ่ง (being) ซึ่งสัจจะ ๒ คือ^๒

๑. สมมติสัจจะ (Conventional Truth)

๒. ปรมัตถสัจจะ (Ultimate Truth)

ในส่วนของการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะเน้นในส่วนของสมมติสัจจะ เพราะสมมติสัจจะมี ความเกี่ยวข้องในการศึกษาตัวตนในระดับนี้มากกว่าที่จะใช้ความจริงในระดับปรมัตถสัจจะ เพื่อความ เข้าใจในการตีความเกี่ยวกับเรื่องตัวตนได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

๒.๑.๑ สมมติสัจจะ(Conventional Truth)

คือความจริงที่อิงอยู่บนฐานของความจริงอื่นที่มีความเป็นจริงมากกว่าหรือเป็นความจริง พื้นฐานกว่า กล่าวคือ เป็นความจริงที่สามารถลดทอนลงไปเป็นความจริงอื่นได้อีก^๓ เพราะตัวตนหรือ อัตตาของมนุษย์นั้นถ้ามองในทัศนะแบบลดทอนแล้วจะเห็นว่าที่สุดแล้วตัวตนนั้นหาไม่ การที่เรามีคำ ว่า “อัตตา” หรือ “ตัวตน” ใช้พูดคุยกันในภาษานั้นเป็นเหตุให้เกิดการยึดมั่นและเข้าใจผิดว่า อัตตา หรือ ตัวตน นั้นเป็นสิ่งที่มียู่จริง คือตัวตนของฉันทันมีอยู่จริง (อหังการ) และของของฉันทันมีอยู่จริง (มมังการ) เพื่อการทำความเข้าใจถึงความจริงในระดับที่เป็น สมมติสัจจะ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โวหารสัจจะ ความจริงโดยโวหารหรือโดยสำนวนพูด^๔ หรือเรียกอีกอย่างว่า “บัญญัติธรรม” มีความหมายว่า การกล่าวขาน สมัญญา บัญญัติ โวหาร นาม การขนานนาม การตั้งชื่อ การออกชื่อ การระบุชื่อ การเรียกชื่อ ของธรรมนั้น ๆ^๕ สรุปว่าคือความจริงตามมติร่วมกัน ตามที่ได้ตกลงกันไว้ หรือหมายรู้ร่วมกัน เป็นเครื่องมือสื่อสารเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน เรียกว่าเป็นความจริงที่เป็น บัญญัติที่มนุษย์สมมติกันขึ้นมา จึงเรียกว่า สมมติสัจจะ และพุทธปรัชญาเถรวาท แบ่งความจริงระดับ สมมติสัจจะ ออกเป็น ๒ ประเภทคือ

^๒วัชร งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๕๒), หน้า ๔๐.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^๔การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง สัจจะ ในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร มหาบัณฑิต (ภาควิชาปรัชญา), (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๔..

^๕สมฤดี วิศทเวทย์, ภาษากับความจริงในพุทธศาสนาเถรวาท, บทความวิจัย วารสารพุทธศาสน์ ศึกษา ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑, ๒๕๔๖, หน้า ๕๔.

๑. ปัญญาปิยบัญญัติ หรือ อรรถบัญญัติ คือบัญญัติที่สมมติขึ้นโดยอาศัยรูปพรรณสัณฐาน หรือลักษณะอาการ คือสภาพที่เปลี่ยนแปลงของสิ่งที่รับรู้ เพื่อให้รู้ความหมายของบัญญัติ นั้น^๖ บัญญัติชนิดนี้ไม่ใช่เสียงหรือคำพูด แต่เป็นเนื้อความหรือความหมายที่ทำให้เป็นที่รู้จักกัน โดยการบัญญัติตามรูปร่างลักษณะอาการและสภาพความเป็นไปของวัตถุ สิ่งของ เรื่องราว และสภาพปรมาณ เช่น บัญญัติอาการและสภาพเปลี่ยนแปลงไปของแผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ หรือบัญญัติอาการประชุมรวมกัน เช่น รถยนต์ บ้าน เป็นต้น

๒. ปัญญาปนบัญญัติ หรือ นามบัญญัติ ได้แก่ เสียงที่เปล่งออกมาเป็นถ้อยคำเรียกชื่อ (ชื่อไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปของคำหรือภาษาเสมอไป อาจใช้เครื่องหมายอื่นเช่น ภาพ ทำหน้าที่เป็นชื่อได้) เพื่อให้รู้และเข้าใจความหมายได้จากถ้อยคำหรือน้ำเสียงนั้น^๗ เสียงหรือคำพูดทำให้เข้าใจเนื้อความ เพราะเป็นชื่อหรือคำเรียก เช่น จิต สัญญา เจตสิก ผู้หญิง เป็นต้น^๘

บัญญัติทั้ง ๒ ชนิดนี้มีความสัมพันธ์กัน คือ อรรถบัญญัติทำให้รู้นามบัญญัติ และนามบัญญัติทำให้รู้อรรถบัญญัติ หมายความว่าชื่อทำให้เรารู้หรือนึกถึงรูปร่างลักษณะอาการและสภาพความเป็นไปของสิ่งที่มีชื่อนั้น อาจสรุปเกี่ยวกับบัญญัติทั้ง ๒ ชนิดนี้ได้ว่า นามบัญญัติคือภาษา และอรรถบัญญัติคือรูปร่างอาการ ทั้งภาษาและรูปร่างลักษณะอาการต้องควบคู่กันไป ซึ่งบัญญัติทั้ง ๒ ชนิดนี้ยังสามารถแบ่งออกได้เป็นประเภทต่าง ๆ โดยย่อ ดังนี้

อรรถบัญญัติ แบ่งออกได้เป็น ๖ ชนิด ตามลักษณะอาการและความเป็นไปของโลก กายภาพที่สังเกตได้คือ

สันดานบัญญัติ เป็นการบัญญัติตามอาการและเปลี่ยนแปลงที่เป็นลักษณะทางกายภาพที่สิ่งหนึ่งรวมตัวกันและแผ่ขยายสืบต่อกันออกไปตามธรรมชาติ

สมุหบัญญัติ เป็นการบัญญัติจากการรวมองค์ประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกันแล้วสร้างให้มีรูปร่างสัณฐานต่าง ๆ ขึ้น การรวมกันขององค์ประกอบนี้เป็นฝีมือของมนุษย์

สัตว์บัญญัติ เป็นการบัญญัติที่เป็นไปตามลักษณะองค์ประกอบของชั้น ๕

ทิสกาลบัญญัติ เป็นการบัญญัติทิศและเวลาโดยการอาศัยการโคจรของดวงจันทร์รอบดวงอาทิตย์ในลักษณะเวียนขวา

อากาสบัญญัติ เป็นการบัญญัติจากลักษณะที่เป็นช่องว่างอยู่กลางระหว่าง ๒ ข้าง

^๖บุญมี เมธางกูร และ วรณสิทธิ์ ไวกยะเสวี, คู่มือการศึกษาอิทธิพลมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สุทธิสารการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๕๙.

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^๘พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ, ปฏิจจสมุปบาทปิปี ปริเฉทที่ ๘, หน้า ๑๙๗-๒๑๕.

นิमितบัญญัติคือ การสมมุติ บริกรรมนิมิตอุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต โดย อาศัยการทำสมาธิจนเกิดภาพนิมิตต่าง ๆ

นามบัญญัติ แบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ ๖ ประเภทคือ

วิชขมานบัญญัติ เป็นนามบัญญัติของปรมาตม คือเป็นชื่อเรียกปรมาตมธรรมที่มีอยู่จริง

อวิชขมานบัญญัติ เป็นนามบัญญัติของสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริง

วิชขมานเนาวิชขมานบัญญัติ เป็นนามบัญญัติของสิ่งที่ไม่ได้โดยอาศัยสิ่งที่มี

อวิชขมานเนาวิชขมานบัญญัติ เป็นนามบัญญัติของสิ่งที่มีโดยอาศัยสิ่งที่ไม่ได้

วิชขมานเนาวิชขมานบัญญัติ เป็นนามบัญญัติของสิ่งที่มีโดยอาศัยสิ่งที่มีด้วยกัน

อวิชขมานเนาวิชขมานบัญญัติ เป็นนามบัญญัติของสิ่งที่ไม่ได้โดยอาศัยสิ่งที่ไม่ได้ด้วยกัน^๔

จะเห็นได้ว่าความจริงในระดับสมมตินี้ เราไม่สามารถที่จะปฏิเสธได้เลยว่าไม่มี
ความสำคัญ ตรงกันข้ามความจริงในระดับนี้ล้วนเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความจริงในระดับที่เป็นปรมาตมได้
อย่างชัดเจนและสมบูรณ์ ความชัดเจนและสมบูรณ์คือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจในตัวตนของ
มนุษย์ในหัวข้อต่อไป

๒.๑.๒ ปรมาตมสัจจะ (Ultimate Truth)

คือความจริงพื้นฐาน กล่าวคือเป็นความจริงที่ไม่สามารถลดทอนอีกต่อไปได้ หรืออาจ
กล่าวได้ว่าเป็นความจริงที่ได้จากการปฏิบัติจนเกิดเป็นปัญญาขึ้นมาพระพุทธเจ้าทรงวิเคราะหสมมติ
สัจจะ เช่น คน สัตว์ ผู้หญิง ผู้ชาย รถ ต้นไม้ ฉันท เขา โดยทรงยกเอาส่วนที่เป็นواهرของโลก แล้ว
พิจารณาด้วยปัญญาว่าจะยังมีสิ่งใดเหลืออยู่บ้าง สิ่งที่มีอยู่ในตัวของมันเองโดยไม่ต้องอาศัยการบัญญัติ
ใด ๆ เลย ซึ่งความจริงในระดับปรมาตมนี้สามารถอธิบายได้ว่าเป็น สภาวะที่ปราศจากการปรุงแต่งใด ๆ
ถือว่าเป็นความจริงในระดับอภิปราย เพราะสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระดับความจริงแบบสมมติสัจจะ
เมื่อกล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว ในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าสิ่งที่ป็นความจริงที่สูงที่สุดคือการเข้าถึงสภาวะ
ที่เรียกว่านิพพาน เป็นสภาวะที่เข้าถึงเหตุปัจจัยของการปรุงแต่งว่าที่สุดสิ่งที่เรียกว่า ตัวตน นั้นหาไม่อยู่
ไม่เป็นเพียงการประกอบกันเข้ามาเท่านั้น

แม้ว่าพุทธปรัชญาเถรวาทจะมีมุมมองเกี่ยวกับสรรพสิ่งทั้งหลายที่มีการปรุงแต่ง (สังขต
ธรรม) และสิ่งที่ไม่มีการปรุงแต่ง (อสังขตธรรม) ว่าท้ายที่สุดแล้วทุกสรรพสิ่งล้วนอยู่ในภาวะว่างเปล่า
ไร้ตัวตน (สุญญตา) แนวคิดเรื่องตัวตนที่ถือว่าเป็นความจริงในส่วนต้นของมนุษย์คือ ตัวตนในระดับ
สมมติ(บัญญัติ) ที่พุทธปรัชญาเถรวาทยอมรับและไม่ปฏิเสธคือตัวตนในระดับของภาษาที่ใช้ในการ

^๔ พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ, ปฏิจจสมุปบาทปิณี ปริเฉทที่ ๘, หน้า ๑๙๗-๒๑๕.

สื่อสารในชีวิตประจำวันจนเกิดการเข้าใจผิดที่เรียกว่า “อัตตวาทุปาทาน”^{๑๐} คือตัวตนที่เราสมมติเรียกด้วยชื่อต่าง ๆ เช่น ครู นักเรียน เพื่อประโยชน์ในการสื่อสารหรือถ้าจะให้เข้าใจง่าย เราใช้ความจริงในระดับสมมติบัญญัติขึ้น เพื่อการสื่อสารให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้นในสังคมมนุษย์เอง

จากการนิยามความหมายตัวตนในพุทธปรัชญาเถรวาท สามารถสรุปออกมาให้เห็นในทฤษฎีสัจจะ ๒ คือสิ่งที่ป็นสมมติบัญญัติที่มนุษย์นำมาใช้ในการสื่อสารทำความเข้าใจกับมนุษย์ด้วยกัน โดยอาศัยถ้อยคำหรือภาษาตามโวหารโลกสมมติ เรียกว่า “โลกโวหาร” จนทำให้เกิดเป็นการยึดติดขึ้นในสิ่งที่ตนเองใช้สื่อสารคือ อัตตวาทุปาทานและที่สำคัญมากกว่านั้นก็คือการมองข้ามความจริงในระดับสมมติเกี่ยวกับตัวตนที่เป็นตัวเรา ของเรา จนเข้าถึงความเป็นจริงสูงสุดคือระดับปรมัตถ์ความเป็นแก่นแท้ของมนุษย์ถึงที่สุดแล้วกลับมีอยู่ในสภาพที่ว่างเปล่าจากตัวตน (สูญญตา)

เมื่อผู้วิจัยได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับเรื่องของตัวตนในพุทธปรัชญาเถรวาทแล้ว ในเนื้อหาถัดจากนี้ จะได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องตัวตนของนักคิดตะวันตกซึ่งได้นำมาอธิบายด้วยคำว่า Self, Ego, Substance, Identity^{๑๑} คำนิยามเหล่านี้ล้วนมีความเกี่ยวเนื่องกับเรื่องของตัวตนที่เป็นรูปแบบที่เป็นรูปธรรมและที่เป็นนามธรรม โดยที่นักปรัชญาตะวันตกใช้คำเหล่านี้ในการแสดงออกซึ่งสิ่งที่เขาต้องการที่จะพูดถึงหรือสื่อให้เห็นถึงสิ่งที่ตัวเขาเองเป็นผู้สร้างขึ้นมา (ทฤษฎี) แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ทำให้เกิดภาพการแสดงถึงความมีอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น เพลโต (Plato) ที่นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง ทฤษฎีแบบ (Theory of form) ว่ามีโลกที่มีความสมบูรณ์ที่เป็นแบบทุกอย่างหมายถึงโลกของแบบ เช่น มนุษย์ที่อยู่บนโลกทุกคนย่อมจำลองมาจากแบบที่มีความสมบูรณ์สูงสุดในอีกโลกหนึ่ง หรือ โต๊ะที่เราเห็นและเข้าใจกันย่อมจำลองมาจากโลกของแบบอีกทีหนึ่ง หรือจะเป็นทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีแบบที่สมบูรณ์อยู่แล้วในโลกของแบบ เป็นต้น หรือจะเป็นนักปรัชญาผู้มีชื่อเสียงและถือว่าเป็นบิดาแห่งปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ คือ เรเนเดส์การ์ต ได้กล่าววลีที่โด่งดังว่า **I think therefore I am ข้าพเจ้าคิดเพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงมีอยู่** ด้วยวลีนี้เองที่สามารถสื่อออกมาให้เห็นถึงแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องตัวตนที่เอาตนเองเป็นศูนย์กลางในการนิยามสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมา จนกระทั่งเรื่องของตัวตนของตนเองว่ามีอยู่อย่างแท้จริง

ว่าด้วยวิธีการทางความคิดในรูปแบบที่ยึดเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางนี้ ได้เพิ่มการสร้างตัวตนขึ้นมาในรูปแบบของกิจกรรมทางสังคมอย่างมากมาย เช่น การยึดถือลัทธิชาตินิยม ลัทธิศาสนา และความเชื่อ ตลอดจนประเพณีและค่านิยมต่าง ๆ และรวมถึงรสนิยมและการดำเนินชีวิตของแต่ละคนหรือจะเป็นสิ่งที่เรียกว่าศักดิ์ศรี ล้วนเกิดขึ้นมาจากสิ่งที่เรียกว่า ตัวตนในแบบรวมหมู่ และตัวตนแบบปัจเจก สิ่งเหล่านี้สร้างขึ้นมามาเพื่อปกป้องตัวเองจากการถูกรุกรานหรือละเมิดสิทธิ จนทำให้เกิด

^{๑๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๑.

^{๑๑}กิริติ บุญเจือ, สารานุกรมปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๒๘๐.

ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงและหลงยึดติดว่าเป็นเรา ของเรา เป็นพวกเราและพวกเขาสิ่งที่ได้อธิบายมานี้เองคือสิ่งเรียกว่าตัวตนในระดับสมมติซึ่งไม่ได้มีความแตกต่างกันเลยระหว่างแนวคิดในทางปรัชญาตะวันออกและปรัชญาตะวันตกเมื่อได้นิยามและอธิบายถึงแนวคิดเรื่องตัวตนในรูปแบบของทั้งปรัชญาตะวันออกและปรัชญาตะวันตกพอสมควรแล้ว ในหัวข้อต่อไปจะได้กล่าวถึงความหมายและการกำเนิดของมนุษย์

๒.๒ ความหมายของมนุษย์และกำเนิดมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ความหมายและกำเนิดของมนุษย์จะทำให้เห็นแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาทเกี่ยวกับมนุษย์ ที่ถือเป็นหัวข้อที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะจุดกำเนิดในการเกิดขึ้นของพุทธปรัชญาเถรวาทที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ก่อนที่จะมาเป็นศาสดาของศาสนาพุทธนั้นมาจากการศึกษาหรือการเห็นปัญหาเรื่องความทุกข์ของมนุษย์ คือในตอนที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะก็ได้ทรงเห็นสถานะของมนุษย์ในรูปแบบต่างๆ (เทวทูต ๔) ในสถานะทั้ง ๔ นี้เองผู้วิจัยจะขออธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับสถานะทั้ง ๔ นี้ ๑.คือความแก่การเสื่อมไปของร่างกายตามธรรมชาติ ๒.ความเจ็บป่วยคือการที่ร่างกายไม่สามารถที่จะดำรงอยู่ได้โดยที่ไม่ได้มีความเจ็บไข้เลยซึ่งความเจ็บไข้ นั้นถือเป็นธรรมชาติในส่วนของร่างกายจะต้องประสบ ๓.ความตายคือสภาพของร่างกายที่จะต้องดับลงไปเมื่อถึงเวลาอันควร ๔.สมณะคือเพศสถานะอย่างหนึ่งของผู้ที่ต้องการที่จะหาทางหลุดพ้นจากวงจรของธรรมชาติเหล่านี้ สถานะทั้ง ๔ ที่กล่าวมานี้เป็นสิ่งที่ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะทรงนำมาพิจารณาว่าทำอย่างไรมนุษย์ถึงจะไม่ต้องตกอยู่ในสภาพเช่นนี้หรือทำอย่างไรจึงจะต้องไม่ประสบกับความทุกข์เหล่านี้ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม สถานะทั้ง ๔ ที่กล่าวมานี้ชาวพุทธกลับเข้าใจคลาดเคลื่อนจนถึงกลับลืมนั่นซึ่งเป็นคำสอนที่แท้จริงของสถานะทั้ง ๔ นี้ไป การเข้าใจผิดนี้เองที่ทำให้เพิ่มสถานะหนึ่งเข้ามาสถานะนั้นก็คือ ภาวะความเกิดซึ่งจะเพิ่มเติมเข้ามาในการตอบคำถามหรือการอธิบายความหมาย ซึ่งความจริงแล้วในเรื่องคำสอนเกี่ยวกับเทวทูต ๔ นั้นความเกิดไม่ถือว่าเป็นหนึ่งใน ๔ สถานะนั้นเลย ดังความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึง พระวิปัสสิราชกุมารที่ได้เสด็จออกเที่ยวอุทยานพร้อมด้วยนายสารถีสหาย ขณะที่เที่ยวอยู่นั้นพระองค์ได้เห็น คนชรา คนเจ็บ คนตาย และบรรพชิตหรือนักบวช แต่พระองค์กลับไม่รู้ถึงสภาพที่เป็นไปตามธรรมชาตินี้ จึงได้เฝ้าเรียงถามนายสารถีที่เป็นสหายโดยลำดับว่าด้วยคำถามที่ว่า ทำไมจึงต้องเป็นอย่างนี้ซึ่งนายสารถีก็ได้ตอบไปว่าเป็นธรรมดาที่จะต้องเป็นอย่างนี้เราทุกคนไม่สามารถหนีพ้นสภาพนี้ไปได้^{๑๒}

^{๑๒} ธี.ม. (ไทย) ๑๐/๔๓-๕๒/๒๒-๓๐.

สิ่งเหล่านี้เองจึงเป็นที่มาของการศึกษาสิ่งที่จะใช้แก้ปัญหาให้กับมนุษย์ ในการแก้ปัญหา เรื่องของความทุกข์ที่มนุษย์เป็นผู้ประสบด้วยตนเองด้วยการติดขัดในสิ่งต่างๆ การติดขัดนี้เองที่ได้ ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นมาอย่างไม่หยุดหย่อนคือการไม่สามารถพ้นจากวงจรการเกิด การตายได้ ดังนั้นตัวการสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นมาก็คือตัวมนุษย์เองเป็นผู้กระทำการทั้งหมด เพื่อให้ เกิดความเข้าใจในความเป็นมนุษย์มากยิ่งขึ้น พุทธปรัชญาเถรวาทมีแนวคิดเกี่ยวกับการกำเนิดและ การให้ความหมายของมนุษย์ไว้อย่างละเอียดคือ

๒.๒.๑ ความหมายของมนุษย์

ตามคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทมนุษย์เป็นสัตว์ประเภทหนึ่งในสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ และจัดเป็นสิ่งที่จริงประเภทวิญญานหรือมีใจครอง ซึ่งในพระไตรปิฎกหรือนักปราชญ์ทางศาสนาก็ ได้นิยามความหมายของมนุษย์ไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเอาความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทาง ศาสนาและในรูปของภาษาศาสตร์ตามหลักไวยากรณ์ ตลอดถึงนักปราชญ์ทางศาสนา มาแสดงไว้ในที่นี้ โดยความหมายของมนุษย์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาความว่า

ในคัมภีร์อุณาทักกปาละ มูลกัจจายณะ

การณการณมณฺเฑติติ มนุสฺโส ผู้รู้เหตุและมีใจเหตุ ชื่อว่ามนุษย์

ในคัมภีร์อิธธานปทีปิกาสูจิ

ก. มโน อุตฺโตสฺสสนโน อสฺสาติ (พหุพพิท) ผู้มีใจสูงชื่อว่ามนุษย์

ข. หิตาหิตํ มนติ ชานาตีติวา มนุสฺโส (มนุโพธเนเอสโส) อีกนัยหนึ่ง ผู้รู้จักประโยชน์ชื่อ ว่ามนุษย์

ในคัมภีร์สัททนีติ จากธาตุปปทีปิกา

ก. มนุโน อปจํมนุสฺโส ผู้เป็นเหล้ากอของมนุ ชื่อว่ามนุษย์

ข. ยลาพลอตฺตโน หิตํ มนุเตติ มนุสฺโส ผู้รู้จักประโยชน์ของตนตามกำลังชื่อว่า มนุษย์ (หรือรู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนตามกำลังชื่อว่า มนุษย์)

ค. มนุสฺสอฺสสนนตฺตา วา มนุสฺโส อีกนัยหนึ่งชื่อว่ามนุษย์เพราะใจสูง^{๑๓}

มนุษย์ตามความหมายในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน คือ (มะนุตสะยะ-, มะนุต) น. สัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล, สัตว์ที่มีจิตใจสูง, คน.^{๑๔}

^{๑๓} พระเทพเมธี, แก่นมนุษย์, พุทธจักร ปีที่ ๖ เล่มที่ ๑๑ เดือนพฤศจิกายน ๒๕๔๕, หน้า ๑๗ - ๒๘.

^{๑๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๘๓๒.

มนุษย์ตามความหมายของพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม คือ “ผู้มีใจสูง” ได้แก่คนผู้มีมนุษยธรรม เช่น เมตตา กรุณา เป็นต้นสัตว์ที่รู้จักคิดเหตุผล,สัตว์ที่มีใจสูง,คน^{๑๕}

มนุษย์ตามความหมายของพุทธทาส ภิกขุ คือ ผู้มีใจสูง แม้จะแปลตามตัวหนังสือว่า มนุษย์คือลูกหลานของมนุษย์ มนุษย์ก็มีใจสูง,ทำอย่างไรเสียคำว่ามนุษย์ก็แปลว่ามีใจสูงอยู่นั่นเอง^{๑๖}

จากความหมายที่ได้นิยามมาทั้งหมดนี้พอจะสรุปความหมายได้ ๓ ประการคือ

๑. คำว่ามนุษย์มีความหมายว่า เป็นเหล่ากอ หรือมีเชื้อสายของมนุษย์
๒. คำว่ามนุษย์มีความหมายว่า ผู้รู้จักสิ่งที่เป็นเหตุและเป็นผล (รู้จักใช้เหตุผล)
๓. คำว่ามนุษย์มีความหมายว่า ผู้มีใจสูง คือรู้จักการพัฒนาตนเองด้วยการมีคุณธรรม

ต่างๆ เช่นการมีมนุษยธรรม

จากการได้ให้ความหมายของมนุษย์อย่างชัดเจนแล้วจะเห็นได้ว่าการถือกำเนิดขึ้นมาของมนุษย์ที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดมูลเหตุต่างๆ ได้ชัดเจนขึ้น การถือกำเนิดขึ้นมาของมนุษย์นั้นถือว่าเป็นอีกหนึ่งคำสอนที่มีปรากฏให้เห็นได้ในทุกศาสนาซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามความเชื่อนั้นๆ

การอธิบายการถือกำเนิดของมนุษย์ในแง่ของการแสดงความเป็นเหตุเป็นผลที่มีความพร้อมและสมบูรณ์ และตรงกันกับแนวคิดที่เกิดจากการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ โดยแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาท ในทศนิกายปาฏิภวรรค ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสเรื่อง จุดกำเนิดของสัตว์โลกไว้ว่ามีอยู่ด้วยกัน ๔ ประการหรือ กำเนิด ๔ คือ

๑. อันทชชะ การเกิดในไข่
๒. ชลาพุชะ การเกิดในครรภ์
๓. สันเสทชะ การเกิดในถ้ำโคลหรือที่ชื้นแฉะ
๔. โอปปาติกะ การเกิดผุดขึ้น^{๑๗}

จะเห็นได้ว่ากำเนิด ๔ นั้นจะมีความแตกต่างของการถือกำเนิดขึ้นมา ซึ่งจะมีความแตกต่างกันไปคนละแบบตามเหตุและปัจจัยที่มารวมกัน และมนุษย์ก็เป็นหนึ่งในกำเนิด ๔ ที่ได้แสดงเงื่อนไขของการถือกำเนิดขึ้นมาในอีกรูปแบบด้วยเหตุและผลประกอบกันพร้อม โดยในมหาตคณา สังขยสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงเรื่องของชีวิตมนุษย์ได้ก่อกำเนิดขึ้นมาในครรภ์มารดาว่า ต้องมีองค์ประกอบด้วยกัน ๓ ประการคือ

^{๑๕} พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๑๘๐.

^{๑๖} พุทธทาสภิกขุ, บางแง่มุมของชีวิตในทัศนะพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔.

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๐๔-๒๐๕.

๑. มาตา อุตุนีโหติ มาราดายูในวัยมีระดู
๒. มาตาปิตโร สนนิปติตา โหนติ บิดามารดาร่วมเพศกัน
๓. คนธพโป ปจจุปฏฐิตโหติ มีสัตว์มาเกิด^{๑๘}

จะเห็นได้ว่าแม้หลักฐานในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงการวิวัฒนาการขึ้นมาของมนุษย์ อาจจะมีแตกต่างกันบ้างกับแนวความคิดทางวิทยาศาสตร์ที่เราเชื่อถือกันมา เพราะมีการพิสูจน์ให้เห็นในแนวความคิดทางปรัชญาวิทยาศาสตร์ที่ว่าด้วยการวิวัฒนาการของมนุษย์ แต่ในส่วนการถือกำเนิดขึ้นมาของมนุษย์มีความคล้ายคลึงกันมากที่สุด แต่ในทฤษฎีวิวัฒนาการการคัดเลือกสายพันธุ์ของ ชาร์ล ดาร์วิน คือจากชีวิตเซลล์เดียวมาเป็นมนุษย์ซึ่งมีหลายเซลล์^{๑๙} แต่ถึงแม้ว่าข้อมูลหลักฐานทางวิทยาศาสตร์จะปรากฏให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ด้วยการหาหลักฐานมานำเสนอหรืออาจจะเกิดขึ้นจากการทดลองด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ก็ตาม ซึ่งข้อมูลต่างๆ เหล่านี้ทำให้การสร้างชุดความคิดการถือกำเนิดขึ้นมาของมนุษย์ถูกประทับไว้กับกระแสความคิดของมนุษย์ เมื่อความคิดทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องกำเนิดมนุษย์จะมีข้อมูลหลักฐานมานำเสนอไว้อย่างน่าเชื่อถือ แต่ไม่ได้หมายความว่าแนวความคิดเรื่องกำเนิดของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทหรือสำนักคิดปรัชญาทางด้านอื่นๆ จะหมดความหมายหรือด้อยค่าลงไป จะด้วยเหตุผลที่ไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้แน่ชัดเช่นเดียวกับทางด้านวิทยาศาสตร์ก็ตาม แต่การที่ไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ไม่ได้มีความหมายว่าจะเป็นเรื่องไม่น่าเชื่อถือเสมอไป ถึงอย่างไรก็ตามแนวความคิดเรื่องของการถือกำเนิดขึ้นมาของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นก็ยังคงถือเป็นเหตุผลหลักที่นำไปสู่แนวความคิดในด้านอื่นๆ ที่โยงใยเป็นองค์รวมในคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทเกี่ยวกับเรื่องของการแก้ปัญหาเรื่องความทุกข์ให้กับผู้ที่นิยามตนเองว่าเป็นมนุษย์

๒.๒.๒ องค์ประกอบของมนุษย์

องค์ประกอบของมนุษย์และทุกสิ่งในโลกนี้พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่ามีธรรมชาติเป็นสังขต คือการมีเหตุและมีปัจจัยพร้อมหรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากองค์ประกอบทั้งสิ้น และองค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทเรียกโดยรวมว่า “ธาตุ” ซึ่งธาตุที่ถือว่าเป็นองค์ประกอบของมนุษย์นั้น ในพุทธปรัชญาเถรวาทได้อธิบายความหมายไว้ซึ่งมีปรากฏในพระไตรปิฎก อาจจะแยกแยะหรือแสดงไว้ให้ปรากฏอยู่ในหลายที่ ซึ่งผู้วิจัยจะนำข้อมูลมาจากส่วนต่างๆ ที่มีปรากฏมานำเสนอโดยละเอียด แนวความคิดเรื่ององค์ประกอบของมนุษย์แยกออกได้เป็น ๒ ส่วนคือส่วนที่

^{๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๑๐๙.

^{๑๙} สมัคร บุราวาส, ปัญญา : จุดกำเนิดและกระบวนการพัฒนาทางปัญญาของมนุษยชาติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๒.

เป็นร่างกายนั้นเรียกว่ารูปขันธ์ และส่วนที่เป็นจิตใจหรือความรู้สึกนึกคิดนั้นคือนามขันธ์ ซึ่งจะได้อธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้นว่าเป็นส่วนของกายและจิต หรือรูปกับนาม มีรายละเอียดอย่างไรบ้าง

มนุษย์นั้นประกอบกันขึ้นมาจากสิ่งประกอบทั้ง ๕ หรือที่เรียกเป็นภาษาทางพุทธปรัชญาเถรวาทว่าขันธ์ ๕ หรือกองทั้ง ๕ ถ้าขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปแล้วความเป็นมนุษย์ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นมาได้เลย องค์ประกอบทั้ง ๕ ของความเป็นธรรมชาติของมนุษย์นี้ ประกอบไปด้วยส่วนต่าง ๆ คือ ส่วนประกอบที่ ๑. ส่วนที่เรียกว่า รูป (corporeality, form, matter) หรือส่วนที่เป็นร่างกายรวมทั้งลักษณะและพฤติกรรมของร่างกาย คือส่วนที่เป็นวัตถุหรือสสารรวมทั้งคุณลักษณะและอาการต่าง ๆ ที่ปรากฏของสสารนั้น^{๒๐} ประกอบด้วยธาตุที่เป็นธาตุหลักทั้ง ๔ ของรูปหรือที่เรียกว่า มหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ และในสถานะที่ธาตุทั้ง ๔ มีอยู่นี้ เมื่ออธิบายโดยละเอียดแล้วจะทำให้เห็นถึงความจริงขององค์ประกอบของมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร ความเข้าใจผิดถึงสถานะของธาตุทั้ง ๔ ตามความเข้าใจของคนโดยทั่วไปนั้น ยังถือว่ามีความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับสถานะของธาตุทั้ง ๔ ซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบายความหมายของธาตุทั้ง ๔ นี้ให้เข้าใจชัดเจนขึ้น ตามความหมายที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกความว่า ปฐวีธาตุหรือธาตุดิน คือลักษณะที่มีสถานะเป็นของแข็ง เป็นของหยาบ เช่น ฝม ขน เล็บ ฟัน เป็นต้น อาโปธาตุหรือธาตุน้ำ คือลักษณะที่มีสถานะเป็นของเิบอาบ มีความเิบอาบ เช่น เหงื่อ น้ำตา เลือด หนอง เป็นต้น วาโยธาตุหรือธาตุลม คือลักษณะที่มีสถานะเป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา เช่น ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก เป็นต้น เตโชธาตุหรือธาตุไฟ คือมีลักษณะที่มีสถานะเป็นของเราร้อน มีความเราร้อน เช่น ธรรมชาติที่มีความอบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่ยืนแล้ว เป็นต้น^{๒๑} จะเห็นได้ว่าการอธิบายความหมายของธาตุทั้ง ๔ ที่ถือว่าเป็นธาตุหลักที่ประกอบอยู่ในส่วนของรูป คือร่างกายของเรานั้นมีสถานะและหน้าที่ที่แตกต่างกัน แต่เมื่อประกอบกันเข้ามาแล้วก่อให้เกิดเป็นตัวตนของมนุษย์ในส่วนที่เรียกว่าสสารขึ้นมา ส่วนประกอบที่ ๒ คือเวทนา (sensation, feeling) หมายถึง ความรู้สึกที่เกิดจากประสาทสัมผัสทั้ง ๕ หรือทางใจ ซึ่งตัวความรู้สึกนั้นคือ สุขเวทนา ทุกเวทนา และอกุศลสุขเวทนา ส่วนประกอบที่ ๓ สัญญา (perception) หมายถึง ความจำได้หมายรู้ คือการกำหนดเครื่องหมาย สัญลักษณ์ หรือลักษณะอาการต่าง ๆ เช่น อ้วน ผอม ขาว ดำ แดง เป็นต้น ส่วนประกอบที่ ๔ สังขาร (mental formation) หมายถึงการปรุงแต่ง คือการปรุงแต่งให้กับสภาพของจิตให้เกิดเป็นดี ชั่ว หรือเฉย ๆ ส่วนประกอบที่ ๕ วิญญาณ (consciousness, discernment) หมายถึงการรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และทางใจ

^{๒๐} วัชรระ งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๓๓๘.

^{๒๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๕๓-๔๐๓/๔๐๘.

ในธาตุวิภังคสูตรพระพุทธเจ้าตรัสถึงธาตุ ๖ ที่เป็นองค์ประกอบของมนุษย์ คือ ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) ธาตุลม (วาโยธาตุ) ธาตุไฟ (เตโช) ซึ่งธาตุทั้งสี่ข้างต้นนี้ผู้วิจัยได้อธิบายความหมายไปแล้วในส่วนของรูปขันธ์ ที่เป็น ๑ ในขันธ์ทั้ง ๕ ซึ่งธาตุที่เหลือคือ อากาศธาตุ (ธาตุคืออากาศ) คือ ช่องว่างหรือที่ว่าง เช่น ช่องจมูก ช่องหู ซึ่งจัดเป็นสภาพทางรูปหรือร่างกายของมนุษย์ ส่วนธาตุที่ ๖ คือ วิญญาณธาตุ (ธาตุคือวิญญาณ) เป็นธาตุอย่างเดียวที่เป็นองค์ประกอบทางนามธรรมหรือทางจิต^{๒๒} เมื่อองค์ประกอบพร้อมมูลเช่นนี้แล้วความเป็นมนุษย์จึงถือว่าครบถ้วนสมบูรณ์ ตามธรรมชาติและสถานะของมนุษย์ที่มีอยู่ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

๒.๓ ธรรมชาติและสถานภาพของมนุษย์

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ ก่อนอื่นนั้นควรที่จะทำความเข้าใจความหมายของคำว่า “ธรรมชาติ” ธรรมชาติตามแนวคิดของท่านพุทธทาส ท่านได้ตีความจากการศึกษาผ่านพระไตรปิฎก ว่าธรรมชาติคือ สภาวะที่เรียกว่าสังขตธรรมคือการมีปัจจัยปรุงแต่ง ซึ่งรวมถึงมนุษย์ด้วย มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเช่นเดียวกันโดยที่หลักธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้นถึงที่สุดแล้วคือการแก้ปัญหาให้กับมนุษย์โดยตรง และภายใต้กรอบที่มนุษย์จะต้องดำเนินชีวิตตามกฎของธรรมชาติจึงจะถือได้ว่าเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามความหมายของท่านพุทธทาส คือ

๑. มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติที่เกิดจากการปรุงแต่งตามปัจจัยต่าง ๆ ที่พร้อมมูล
๒. กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติภายในตัวของมนุษย์
๓. หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องกระทำให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติเพื่อการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์
๔. เมื่อมนุษย์ปฏิบัติหน้าที่ของมนุษย์ที่จะต้องกระทำได้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติแล้ว ผลที่ได้รับจากการกระทำที่เป็นไปตามหลักธรรมชาตินั้น ย่อมถึงซึ่งความสมบูรณ์อย่างสูงสุดตามธรรมชาติของมนุษย์เอง^{๒๓}

จะเห็นได้ว่าพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าธรรมะคือ ธรรมชาติ ซึ่งธรรมชาตินี้สามารถตีความให้แคบลงมา เพื่อเป็นการศึกษาธรรมชาติภายในตัวมนุษย์เอง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาภายในของมนุษย์คือการพ้นจากความทุกข์ที่จะต้องเวียนตายเวียนเกิดแบบไม่สิ้นสุด เนื่องด้วยการแสดงธรรมสั่งสอนสาวกของพระพุทธองค์ คือการมีความต้องการที่จะให้มนุษย์เห็นธรรมชาติที่แท้จริงหรือการเห็นสภาวะที่เป็นจริงของตนเอง ตัวธรรมะหรือธรรมชาตินี้เองที่พุทธปรัชญาเถรวาทต้องการให้มนุษย์รู้จักตนเองและเข้าใจตนเอง เมื่อรู้จักธรรมชาติของตนเอง (มนุษย์) ตามสภาพที่ปรากฏจริง จึงจัดได้ว่า

^{๒๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๔/๔๐๓.

^{๒๓} พุทธทาสภิกขุ, ภาษาคน-ภาษาธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา), หน้า ๙.

เป็นแนวทางเบื้องต้นในการนำพาตนเองให้ดำเนินไปสู่แนวทางของการดับทุกข์ หลักธรรมที่ถือได้ว่าเป็นหัวใจของพุทธปรัชญาเถรวาทหรือที่เรียกว่า กฎ หรือ กฎธรรมชาติ (law of nature) จะเห็นได้ว่าตัวกฎธรรมชาตินี้มีความเป็นระเบียบและมีความแน่นอนในตัวมันเองและพระพุทธเจ้าท่านเองก็ได้ตรัสรู้ธรรมอันยิ่งของพระองค์เองด้วยการทำความเข้าใจกับกฎของธรรมชาติที่มีอยู่ ซึ่งถึงแม้ว่าพระพุทธองค์เองจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ตัวกฎธรรมชาตินี้คงยังดำเนินอยู่เช่นนี้ ซึ่งในส่วนนี้จะยกเอากฎธรรมชาติที่เป็นกฎใหญ่ ๆ มาอธิบาย^{๒๔} เนื่องด้วยเป็นกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง ดังนั้นการอธิบายกฎของธรรมชาติเหล่านี้ย่อมจะต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องตัวตนของมนุษย์อย่างชัดเจน เพราะมนุษย์นั้นอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติที่เป็นกฎที่ไม่มีใครสร้างขึ้นมาจากหวังผลประโยชน์อันใดเลยในพุทธปรัชญาเถรวาทได้แสดงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติที่เป็นหลักการใหญ่ ๆ ไว้โดยละเอียด ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาอธิบายความหมายเพราะมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องตัวตน (อัตตา) ของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท กฎธรรมชาติในพุทธปรัชญาเถรวาทแบ่งออกได้เป็นกฎใหญ่ ๔ กฎด้วยกันคือ

ปฏิจจสมุปบาท คือหลักธรรมที่สูงที่สุดที่เกี่ยวกับความเป็นจริงสูงสุดหรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นอภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเถรวาท และถือได้ว่าเป็นหลักแห่งความเป็นเหตุเป็นผล หรือ ธรรมชาติสัมพันธ์ของมนุษย์ที่จะต้องสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมคือโลก ชีวิต และความทุกข์ และสิ่งสำคัญคือเป็นหลักธรรมที่มุ่งเพื่ออธิบายการดับแห่งทุกข์ และในการอธิบายหลักปฏิจจสมุปบาท ถือว่าเป็นหลักธรรมที่มีความละเอียดลึกซึ้งและยากแก่การทำความเข้าใจ คือเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ ๆ ก่อนจะเสด็จออกประกาศหลักคำสอนที่ตนเองค้นพบ พระองค์น้อมพระทัยไปในทางที่จะไม่ทรงประกาศธรรม ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราได้มีความดำริเกิดขึ้นว่า ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ เป็นของลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบระงับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด บัณฑิต จึงจะรู้ได้^{๒๕}

จะเห็นได้ว่าปฏิจจสมุปบาทในฐานะหนึ่งที่เป็นหัวข้อธรรมที่แสดงถึงระบบอภิปรัชญาของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นเป็นสิ่งที่มีความละเอียดลึกซึ้งและยากแก่การทำความเข้าใจ กล่าวคือทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นมานั้นล้วนต่างอิงอาศัยซึ่งกันและกัน หมุนเวียนกันไปและดำเนินไปตามกฎแห่งวัฏฏะนี้ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเมื่อพุทธปรัชญาเถรวาทปฏิเสธแนวคิดเรื่องการมีอยู่ของตัวตน ว่าถึงที่สุดแล้วตัวตนที่คงอยู่อย่างถาวรหาได้มีอยู่จริงไม่ เมื่อเรามองผ่านกฎธรรมชาติที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาทแล้ว จะเห็นได้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนต่างอิงอาศัยซึ่งกันและกันในการเกิดขึ้นหาได้มีจุดเริ่มต้นที่เป็นปฐมเหตุแรกที่แท้จริงไม่ เช่นเดียวกันกับตัวตน (อัตตา) ว่าไม่ได้มีอยู่อย่างแท้จริง เพราะล้วนเป็นไป

^{๒๔} วัชระ งามจิตกรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๖๕.

^{๒๕} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๒๑- ๓๒๓/๓๒๓.

ตามเหตุและปัจจัยหรือเป็นไปตามเงื่อนไข (conditionality) ที่พร้อมมูลเท่านั้นในการเกิดขึ้น ซึ่งมนุษย์ก็อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เช่นเดียวกันหาได้มีตัวตนที่แท้จริงอยู่ไม่ เป็นเพียงการปรากฏอยู่ในรูปที่เงื่อนไขพร้อมให้เกิดขึ้นให้เป็นไปในรูปของกระแสที่ต่อเนื่องกันไป จนทำให้เกิดการเข้าใจผิดว่าเป็นสิ่งที่คงที่ ไม่เปลี่ยนแปลง คงอยู่เป็นนิรันดร์ การจะเข้าใจความเป็นไปที่ละเอียด ลึกซึ้ง ได้นั้นจะต้องเกิดขึ้นจากการฝึกฝนอย่างถูกต้องตามหลักการของคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทเอง ไม่ใช่การจากอ่าน การฟัง หรือการศึกษาเล่าเรียนแบบที่เป็นศาสตร์ที่นำมาถกเถียงวิพากษ์ วิจารณ์กันเท่านั้น สิ่งสำคัญคือเกิดจากการปฏิบัติเท่านั้นเองที่จะก่อให้เกิดปัญญาที่แท้จริงที่ตรงกับคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท

ไตรลักษณ์ ธรรมชาติที่มีลักษณะของความเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวยู่ตลอดเวลา คือหลักธรรมที่แสดงถึงกฎของธรรมชาติที่ครอบคลุมสรรพสิ่งให้อยู่ภายใต้กฎนี้ ซึ่งไม่มีสิ่งใดที่เป็นสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตที่จะอยู่พ้นข้อจำกัดของกฎนี้ได้ ภายใต้กฎไตรลักษณ์นี้จะมีอยู่ด้วยกัน ๓ กฎย่อยคือ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้) อนัตตา (ความไม่มีตัวตน) กฎธรรมชาติข้อนี้เป็นการยืนยันให้เห็นอย่างชัดเจนว่าตัวตนของมนุษย์ที่ยึดถือว่ามีอยู่อย่างแท้จริงนั้น ถึงที่สุดแล้วล้วนเป็นเพียงความว่างเปล่าคือไม่มีสภาวะที่เรียกว่า ตัวตน (อัตตา) ให้ยึดถือเลย ซึ่งในส่วน of กฎธรรมชาติข้อนี้ ผู้วิจัยจะได้อธิบายอย่างละเอียดในหัวข้อถัดไป

อริยสัจ ๔ ถือเป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะเป็นหลักธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้ถึงเป้าหมายสูงสุดที่พุทธปรัชญาเถรวาทได้วางไว้ ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่เหยียบไปบนผืนแผ่นดินทั้งสิ้นทั้งปวง ย่อมประชุมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างนั้น กล่าวได้ว่าเป็นยอดเยี่ยมในบรรดารอยเท้าเหล่านั้น โดยความมีขนาดใหญ่ ฉันทิ กุศลธรรมทั้งสินทั้งปวง ก็สงเคราะห์ลงในอริยสัจ ๔ ฉันทิ^{๒๖}

จะเห็นได้จากพุทธพจน์นี้ที่แสดงถึงความสำคัญในหลักอริยสัจ ๔ ได้อย่างชัดเจนถึงหลักการและวิธีการต่อการเข้าใจปัญหาของชีวิตและรวมถึงวิธีการแก้ปัญหาให้กับชีวิตของตนเอง ควรที่จะดำเนินชีวิตตามหลักการที่ได้วางไว้แล้ว เมื่อดำเนินชีวิตตามแนวทางที่ได้วางไว้แล้วก็จะเข้าใจเป้าหมายสูงสุดในพุทธปรัชญาเถรวาท ว่าแท้จริงแล้วชีวิตนั้นคืออะไร ซึ่งหลักการนี้มีใช้แต่การแก้ปัญหาในเชิงที่เป็นแนวทางของชีวิตตนเองเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการบูรณาการหลักธรรมนี้ให้เป็นแนวทางเริ่มต้นในการแก้ปัญหาและการหาทางออกให้กับโจทย์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับทุกสิ่งทุกอย่างได้

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๐/๓๔๙.

โดยใช้หลักธรรมชาติที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ มาเป็นฐานในการใช้แก้ปัญหาและดำเนินไปสู่เป้าหมายได้อย่างชัดเจน

กฎแห่งกรรม ถือได้ว่าเป็นธรรมชาติอีกอย่างหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับมนุษย์เป็นอย่างมาก เพราะเป็นหลักธรรมที่เป็นหลักของความเป็นเหตุเป็นผล จะเรียกได้ว่าเป็นหลักของความยุติธรรมที่มีความเป็นสากลที่เกิดกับการกระทำของมนุษย์ทุกคน ไม่มีความยุติธรรมใดจะมีความยุติธรรมเท่ากับกฎของการกระทำนี้ เป็นกฎธรรมชาติอีกข้อหนึ่งที่ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ตัวตนตามที่ยึดถือกันนั้นแท้จริงแล้วเป็นเพียงการยึดติดในอัตตาตัวตนเท่านั้น ถ้าตัวตนมีอยู่อย่างแท้จริงแล้วการกระทำกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำที่ดี การกระทำที่ชั่ว การกระทำที่เป็นกลาง หรือการกระทำที่ไม่ดีและไม่ชั่ว ล้วนไม่มีผลอะไรให้ต้องมากระทบตัวตนได้เลย เนื่องด้วยเมื่อตัวตนมีอยู่อย่างที่เป็นอยู่แล้ว คือไม่เปลี่ยนแปลง คงที่ ก็ไม่มีผลที่การกระทำต่าง ๆ จะต้องส่งผล เพราะไม่สามารถที่จะส่งผลให้ตัวตนได้รับการกระทบกระเทือนจากการกระทำนั้น ดังนั้นการมีกฎแห่งกรรมย่อมเป็นการแสดงให้เห็นว่า ตัวตนที่แท้จริงหาไม่มี เพราะถ้ามีตัวตนอยู่จริงในความหมายที่กฎแห่งกรรมไม่สามารถส่งผลให้เป็นไปตามที่ได้กระทำไว้ กฎแห่งกรรมจะกลายเป็นกฎที่ไม่มีค่าต่อมนุษย์

หลักของกฎแห่งกรรม เมื่อมองในแง่ที่เป็นไปในชีวิตจริงของคนเรา กรรมหรือการกระทำ เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เพราะกรรมเป็นเรื่องราวที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับความเป็นไปในวิถีชีวิตของคนเราอย่างใกล้ชิด หลักกฎแห่งกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าการกระทำที่จะมีผลอย่างแท้จริงคือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา เนื่องด้วยกฎแห่งกรรมเกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง และมนุษย์นั้นไม่สามารถที่จะดำรงอยู่ได้เพียงคนเดียวหรืออยู่อย่างโดดเดี่ยว เนื่องด้วยมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ดังนั้นมนุษย์เองก็ต้องมีความสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกันเอง กฎแห่งกรรมนี้เองที่จะมาเป็นตัวกำหนดให้เป็นกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมหรือค่าทางศีลธรรม ที่จะนำมาใช้เป็นบรรทัดฐานในการกำหนดการอยู่ร่วมกันซึ่งในหัวข้อต่อไปจะกล่าวถึงกฎเกณฑ์ของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมซึ่งอาจจะเรียกว่าเป็นเป้าหมายในระดับที่มนุษย์เป็นผู้บัญญัติขึ้น

๒.๔ มนุษย์กับการดำรงอยู่ในสังคม

เมื่อได้รู้ถึงการกำเนิดของมนุษย์และความหมายของมนุษย์จนถึงองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดเป็นมนุษย์ ตลอดจนถึงธรรมชาติและสถานะภาพของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทแล้ว ในหัวข้อนี้ถือเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของมนุษย์ในสังคม ซึ่งสังคมของมนุษย์นั้นเกิดจากการที่มนุษย์มาใช้ชีวิตด้วยกัน จะด้วยเหตุผลของการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์หรือการป้องกันการรุกรานจากภัยต่าง ๆ แล้ว ในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์นั้นกลุ่มเริ่มต้นที่ถือว่าเป็นสังคมที่เล็กที่สุดคือสังคมของครอบครัวซึ่งถือเป็นการดำรงอยู่ในจุดเริ่มต้นของการก่อเกิดเป็นสังคมขนาดใหญ่ตามมา ซึ่งโดยหลัก

ธรรมชาติของมนุษย์นั้นไม่สามารถที่จะอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ ดังที่อริสโตเติลนักปรัชญากรีกได้ให้ความหมายในทางรัฐศาสตร์ที่เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมในงานนิพนธ์เรื่อง รัฐศาสตร์ (Politics) ไว้ว่า มนุษย์เป็นสัตว์การเมืองที่มีธรรมชาติอยู่ร่วมกันในสังคมขนาดใหญ่ที่เรียกว่าเมืองหรือรัฐ มนุษย์ไม่สามารถแยกกันอยู่เป็นหน่วยย่อยตามลำพัง^{๒๗} มนุษย์นั้นจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กันการมีปฏิสัมพันธ์กันนั้น โดยหลักการแล้วมิใช่เป็นแค่เพียงการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์แต่เป็นการพึ่งพาอาศัยกันเพื่อความอยู่รอดและการสร้างประโยชน์แก่กันและกัน และก่อให้เกิดความสุขความสงบขึ้นในสังคมของตนเอง ในหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นได้ปรากฏหลักการของการอยู่ร่วมกันในสังคมของมนุษย์ที่มีปรากฏ และจะได้นำมาเสนอไว้อย่างละเอียด หลักเบื้องต้นในการอยู่ร่วมกันอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องของหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องรับผิดชอบ เมื่อทุกคนต่างรู้หน้าที่ตามสถานะของตนเองแล้ว การเคารพและการเกื้อกูลต่อกันย่อมเกิดขึ้น ในส่วนของหลักธรรมที่แสดงเรื่องของหน้าที่หรือความรับผิดชอบต่อที่เห็นได้อย่างชัดเจนนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอหลักธรรมในเรื่องของทิส ๖ มาแสดงไว้ **พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนเรื่องทิส ๖** ไว้ ซึ่งในส่วนนี้ถือว่าเป็นรายละเอียดที่ชัดเจนที่สุดของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในระดับต่างๆ ได้อย่างครบถ้วนดังในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็น สิงคาลกะ คฤหบดีบุตร ลูกขึ้นมาในตอนเช้าตรู่ ประครองอัญชลีไหว้ทิศทั้งหลาย ครั้นแล้วพระพุทธองค์ได้ตรัสถามว่าท่านไหว้เพื่อการอันใด สิงคาลกะได้ตอบไปว่าบิดาท่านได้สั่งเสียเอาไว้เพื่อเป็นการเคารพบูชาคำของบิดาท่านนั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสไปว่า ธรรมเนียมการไหว้ทิศทั้ง ๖ ของท่านก็มี แต่ไม่ได้เป็นเช่นนี้ แล้วท่านก็ได้อธิบายให้กับสิงคาลกะฟังความว่า ทิส ๖ คือหลักธรรมที่สอนให้เราปฏิบัติต่อคนรอบด้าน หรือที่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นหน้าที่ของแต่ละคนที่จะต้องทำร่วมกัน และพระพุทธเจ้าได้แบ่งบุคคลที่อยู่รอบตัวเราออกเป็นกลุ่มที่เปรียบเสมือนทิศทั้ง ๖ คือ

๑. ทิศเบื้องหน้า หมายถึงการปฏิบัติต่อกันระหว่างบุตร และบิดา มารดา
๒. ทิศเบื้องขวา หมายถึงการปฏิบัติต่อกันระหว่างศิษย์ กับอาจารย์
๓. ทิศเบื้องหลัง หมายถึงการปฏิบัติต่อกันระหว่างสามี และภรรยา
๔. ทิศเบื้องซ้าย หมายถึงการปฏิบัติต่อกันระหว่างเพื่อต่อเพื่อนด้วยกัน
๕. ทิศเบื้องบน หมายถึงการปฏิบัติต่อกันระหว่างฆราวาส และสมณะ
๖. ทิศเบื้องล่าง หมายถึงการปฏิบัติต่อกันระหว่างนายจ้าง กับลูกจ้าง หรือ

ผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา^{๒๘}

จะเห็นได้ว่ารายละเอียดที่ปรากฏอยู่ในเรื่องทิส ๖ นั้นเมื่อ สรุพอออกมาจะได้หลักการของความสัมพันธ์ที่มนุษย์ใช้ในการดำรงอยู่ในสังคม สามารถแยกออกมาได้ต่อเมื่อการเข้าใจในสถานะและ

^{๒๗} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ปรัชญากรีก: บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๒๙๑.

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒-๒๔๔/๑๙๙-๒๐๐.

หน้าที่ของตนเองแล้ว การดำรงอยู่ร่วมในสังคมในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทก็ไม่มีแตกต่างกับหลักการทางรัฐศาสตร์ของนักคิดตะวันตกในทางตรงกันข้ามกลับช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจในการอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างถูกต้องและเกิดความสงบสุขยิ่งขึ้น

๒.๕ มนุษย์กับกฎแห่งกรรม : ความรับผิดชอบทางศีลธรรม

จากการที่ได้อธิบายถึงความหมายของมนุษย์ในแง่มุมต่างๆ ตามการนิยามที่ปรากฏตามหลักของภาษาศาสตร์ ไวยากรณ์ นักคิด และนักปราชญ์ทางศาสนา ตลอดจนการอธิบายถึงการกำเนิดของมนุษย์และรวมถึงสิ่งที่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ต่อเนื่องด้วยการดำรงตนในสังคมที่มนุษย์ได้ตกลงกันในการอยู่ร่วมกันหรือข้อตกลงร่วมกันนั่นเอง ในหัวข้อนี้จะได้อธิบายถึงรายละเอียดของสิ่งที่มนุษย์เองเป็นผู้กระทำ (กรรม) ในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไปนั้นการกระทำสิ่งต่างๆ ที่เกิดจากการกระทำทั้งที่ตั้งใจกระทำ (เจตนา) หรือมิได้ตั้งใจกระทำ เราจะได้รับผลจากการกระทำที่ได้ก่อขึ้นมานั้นอย่างไร ในรายละเอียดของการกระทำนี้เองที่เราจะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง กรรมถือเป็นอีกหนึ่งของกฎธรรมชาติ (law of nature) ที่มีอยู่แล้ว และในฐานะที่เป็นหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท สามารถอธิบายรายละเอียดต่างๆ เหล่านี้ได้ ในส่วนที่เป็นกฎแห่งกรรม กฎแห่งกรรมนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและได้อธิบายไว้อย่างละเอียดว่าการกระทำของมนุษย์ถือเป็นตัวธรรมชาติอย่างหนึ่งที่มนุษย์เองจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองโดยมิได้ขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์หรือระเบียบของสังคมที่กำหนดไว้ เพราะเป็นกฎที่แน่นอนของธรรมชาติแล้วผลที่ได้รับนั้นจึงต้องมีความแน่นอนด้วยเช่นกัน และถือว่าเป็นกฎของความรับผิดชอบในระดับปัจเจกบุคคล แต่เรื่องของการกำหนดระยะเวลาไม่สามารถที่จะให้ความแน่นอนได้เหมือนกับสูตรทางคณิตศาสตร์หรือการสังเกตทดลองทางวิทยาศาสตร์แล้วทราบผลตามที่ได้ทำการทดสอบหรือคาดการณ์ไว้ แต่กฎแห่งกรรมในระดับปัจเจกบุคคลนั้นเป็นเรื่องที่ไม่อาจคาดเดาได้ว่าจะต้องได้รับผลของการกระทำเมื่อใดการจะได้รับผลของการกระทำนั้นขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่มาพร้อมกัน

๒.๕.๑ ความหมายของกรรม

กรรมคือ การงานหรือการกระทำ, การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ทางใจก็ตามอย่างไรก็ตามความหมายที่กล่าวมานี้ก็เป็นความหมายอย่างกลางๆ ซึ่งความหมายอย่างกลางๆ นี้เองที่ครอบคลุมในส่วนที่เป็นการกระทำทั้งหมด^{๒๙} พุทธปรัชญาเถรวาทนั้น

^{๒๙} พุทธทาสภิกขุ, ภาษาคน-ภาษาธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๐),

เสนอหลักความจริงทั้งหลายว่า ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือสิ่งของก็ตาม จะเป็นสิ่งที่ป็นรูปธรรมหรือนามธรรม เป็นเรื่องของวัตถุหรือเรื่องของจิตใจ ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ หรืออาจจะมองด้วยสายตาของมนุษย์ว่าเป็นกฎธรรมชาติ ซึ่งตัวกฎธรรมชาตินี้เองที่มีความเป็นระเบียบและมีความแน่นอนตายตัว กฎธรรมชาติหรือที่เรียกว่านิยามนั้นมีความหมายที่เป็นไปในแนวทางเดียวกันคือเป็นไปตามตัวของเหตุ เมื่อเหตุเป็นเช่นไรผลก็ย่อมเป็นเช่นนั้น การแสดงนิยามในพุทธปรัชญานั้นได้แยกออกไว้ด้วยกัน ๕ ประเภทคือ

อุตุนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศและฤดูกาล อันเป็นสิ่งแวดล้อมสำหรับมนุษย์

พีชนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ มีพันธุ์กรรมเป็นต้น

จิตตนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต

กรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ คือ กระบวนการการให้ผลของการกระทำ

ธรรมนิยาม คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันแห่งสิ่งทั้งหลาย^{๓๐}

จะเห็นได้ว่าการนิยามความหมายของนิยามทั้ง ๕ ข้างต้นของกฎธรรมชาติที่พุทธปรัชญาได้แสดงไว้นั้นครอบคลุมสรรพสิ่งทั้งหมด แต่ในส่วนที่ถือว่ามีความสำคัญในการนำเสนอที่ตรงกับหัวข้อนี้ คือนิยามความหมายของกรรมที่มีความชัดเจนเป็นอย่างมากในกฎการนิยามข้อที่ ๔ คือกรรมนิยามซึ่งตัวกฎแห่งกรรม เป็นกฎย่อยกฎหนึ่งในกฎ ๕ อย่างของนิยาม นี้เองจะเป็นตัวที่แสดงให้เห็นว่า กรรมนิยามมีความสัมพันธ์กับกฎแห่งเหตุและผล หรือกฎที่เป็นกฎสากลของจักรวาล คือสัมพันธ์กับกฎธรรมชาติใหญ่ ๔ กฎ ที่ได้อธิบายไว้ข้างต้น และภายใต้กฎใหญ่นี้มนุษย์ซึ่งเป็นส่วนย่อยภายในกฎใหญ่นี้ย่อมที่จะหนีไม่พ้นกฎเหล่านี้ เพราะเป็นกฎของเหตุและผลของกรรมที่เป็นการกระทำของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ซึ่งการกระทำ (กรรม) ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหลายนั้นจะนำมาเป็นเกณฑ์ในการกำหนดหลักการจริยธรรมและคุณค่าทางศีลธรรมว่าการกระทำนี้เป็นการกระทำดีหรือเป็นการกระทำไม่ดี ขึ้นมา นอกเหนือจากกฎนิยามทั้ง ๕ ข้อที่กล่าวมานี้ กรรมนิยามยังถือว่าไม่สามารถที่จะนำมาควบคุมพฤติกรรมและทันกับความต้องการทางสังคมในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ได้โดยตรง

^{๓๐} อด.ดิก. (ไทย) ๒๐/๕๗๖/๓๖๘.

การอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของมนุษย์นั้น มิใช่แค่กฎแห่งกรรมที่เป็นกฎธรรมชาติ ที่จะนำมาเป็นค่าทางสังคมในการที่จะใช้ควบคุมคนในสังคมได้ทั้งหมด ยังมีกฎประเภทหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องของมนุษย์โดยตรง ไม่มีอยู่ในกฎธรรมชาติแต่ต้องสอดคล้องกับธรรมชาติซึ่งได้แก่ กฎที่มนุษย์กำหนดขึ้นมาร่วมกันเป็นข้อตกลง ดังนั้นเมื่อเกิดการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมที่มีขนาดใหญ่และมีความซับซ้อนมากขึ้น ปัญหาต่าง ๆ มีความซับซ้อนมากขึ้นมาตามลำดับ จึงเรียกสิ่งที่ถูกบัญญัติตามมาได้ว่า กฎหมายหรือข้อตกลง ตามท่านทัศนะของ พระพรหมคุณาภรณ์จะใช้คำเรียกว่า “สังคมนิยามน์ก็ได้ กฎเกณฑ์ของสังคมนั้นเป็นเรื่องของการปรุงแต่งของมนุษย์ จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากกรรม และขึ้นต่อกรรมนิยามด้วย”^{๓๑} อาจจะเรียกว่าค่าทางศีลธรรมในระดับสังคมก็ได้ ซึ่งตัวของค่าทางศีลธรรมทางสังคมนั้นมิใช่จะเป็นเพียงแค่การบัญญัติขึ้นมาเท่านั้น สิ่งสำคัญเป็นอย่างมากคือการสัมพันธ์โยงใยกับตัวของกฎธรรมชาติที่จะเป็นพื้นฐาน สิ่งที่จะเป็นหลักการร่วมกันในการยอมรับข้อตกลงในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ที่จะนิยามกันว่าสิ่งไหนที่เรียกว่าดี หรือสิ่งไหนที่เรียกว่าไม่ดี ข้อตกลงเหล่านี้คือที่มาในเรื่องที่เกี่ยวกับคุณค่า ซึ่งเรื่องของการให้คุณค่าหรือการวัดคุณค่าในด้านที่เป็นความประพฤติ นั้นเป็นอีกหนึ่งสาขาของวิชาปรัชญา หรือที่เรียกกันทางปรัชญา ในสาขานี้คือวิชา จริยศาสตร์ (Ethics) ซึ่งจริยศาสตร์คือวิชาที่ว่าด้วยเครื่องมือของการวัดคุณค่าต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของมนุษย์ที่ได้กระทำลงไป แล้วนำมาวิเคราะห์ด้วยกฎของเหตุผล กฎของธรรมชาติหรือกฎเกณฑ์ทางสังคมแล้วนำมาถกเถียงกันว่าสิ่งเรียกว่าดีคืออะไรและอะไรคือสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่ดี ในส่วนของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นถือได้ว่ามีหลักการทางจริยศาสตร์ที่เรียกกันว่า พุทธจริยศาสตร์ ซึ่งพุทธจริยศาสตร์นี้เองที่จะใช้ในการอธิบายตัวการกระทำของมนุษย์ที่เป็นระดับปัจเจกบุคคลและการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมซึ่งสรุปออกมาได้เป็น ๒ ประเภทคือ ๑.การกระทำในระดับปัจเจกบุคคล ๒. การกระทำในระดับสังคม เกณฑ์ที่จะใช้วัดคุณค่าในการกระทำต่างๆ บนพื้นฐานของสังคมจะบัญญัติเกณฑ์ความรับผิดชอบทางศีลธรรมขึ้นมาได้นั้นจะต้องมีความสัมพันธ์หรือสอดคล้องกับความ เป็นจริงของธรรมชาติของมนุษย์ตามหลักคำสอนทางพุทธปรัชญาเถรวาท เพราะจริยธรรมของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นยึดโยงอยู่กับสังฆธรรมสากลตามธรรมชาติ^{๓๒}

เมื่อได้รู้ถึงความหมายของกฎแห่งกรรมตามหลักคำสอนที่ปรากฏอยู่ในแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาทซึ่งตัวแนวความคิดเรื่องกรรมนั้น ถือได้ว่าเป็นหลักของธรรมชาติอย่างหนึ่งในแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาทที่ผู้วิจัยได้อธิบายไว้ในหัวข้อกฎธรรมชาติของมนุษย์แล้ว และในส่วนนี้จะเป็นการอธิบายถึงความรับผิดชอบของมนุษย์ในทางศีลธรรม ถ้ามว่ามนุษย์จะต้องรับผิดชอบต่อสิ่งที่ตนเอง

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๙), หน้า ๑๕๖.

^{๓๒} สุรพศ ทวีศักดิ์, จริยธรรมพุทธศาสนากับจริยธรรมสากล, **วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม – สิงหาคม ๒๕๕๒**, หน้า ๕๒.

ได้กระทำลงไปหรือไม่ ถ้าตอบตามแนวทางของพุทธปรัชญาเถรวาทอาจจะตอบได้ตามแนวทางคือการกระทำที่ได้ทำลงไปนั้นกระทำด้วยเจตนาหรือไม่มีเจตนา ถ้าการกระทำนั้นเกิดจากเจตนาที่แท้จริงซึ่งมีจิตใจเป็นตัวนำการกระทำ ในแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาทได้ถือว่าการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาจะต้องรับผิดชอบต่อผลการกระทำอย่างเต็มที่ เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญกับเจตนา เพราะเนื่องด้วยเกิดจากจิตใจที่พร้อมอย่างเต็มที่ในการกระทำ ด้วยเหตุที่พุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญกับตัวจิต เช่นพุทธพจน์ที่กล่าวถึงความสำคัญของจิตคือ

มโนปุพฺพคมฺมมา มโนเสฏฐามโนมยา
มนสา เจ ปญฺเฐน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นิ ทุกขมนเวติ จกฺกัวฺหโต ปทํ
ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จด้วยใจ
ถ้าบุคคลมีใจร้าย พุคก็ตาม ทำก็ตาม ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป
เหมือนล้อเกวียนหมุนไปตามรอยเท้าโคตัวลากเกวียนไป^{๓๓}

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าการกระทำต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นมาจากเจตนาหรือไม่ในตัวจิตนั้นเองจะเป็นจุดเริ่มต้นในการสั่งการให้การกระทำนั้นเป็นไปตามอำนาจของตน แต่ความสำเร็จผลจะเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมตามที่ต้องการหรือไม่นั้น ถือได้ว่าจิตได้ผ่านการสั่งการไปแล้ว ทุกการกระทำในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าเป็นกรรมทั้งสิ้น (กรรม ๑๒)แต่มีกฎยกเว้นคือในส่วนที่เป็นเพียงกิริยาเท่านั้นคือบุคคลผู้ที่เป็นพระอรหันต์เมื่อมีการกระทำต่าง ๆ ที่ประกอบไปด้วยเจตนาที่เป็นตัวกำหนดคุณค่าสำหรับมนุษย์ทั่วไป ที่ว่าการกระทำนี้เป็นสิ่งที่ดีและควรที่จะกระทำ หรือการกระทำนี้เป็นสิ่งที่ไม่ดีและไม่ควรกระทำแล้ว การจะดำเนินการต่อสิ่งที่ตนเองได้กระทำลงไปถือเป็นความรับผิดชอบทางศีลธรรมที่จะเป็นตัวตัดสินคุณค่าต่อไป

๒.๕.๒ ความรับผิดชอบทางศีลธรรม

ความรับผิดชอบทางศีลธรรมที่จะเป็นตัวตัดสินคุณค่านั้น พิจารณาจากการกระทำที่มนุษย์ได้กระทำลงไปแล้ว และจะต้องรับผิดชอบกับการกระทำที่ได้กระทำลงไป ว่าสิ่งนั้นดีหรือไม่ดี/ควรหรือไม่ควรกระทำ ซึ่งทำให้เกิดเกณฑ์ทางศีลธรรมขึ้นมาเป็นตัวกำหนด โดยตัวความหมายของคำว่าศีลธรรมนั้นคือ ความประพฤติที่ดีที่ชอบ ความประพฤติดีงามเมื่อว่าโดยความหมายแล้วศีลธรรมนั้นเป็นเรื่องของความประพฤติดี แต่สิ่งที่จะใช้เป็นเครื่องมือตัดสินว่าการกระทำอย่างไรเรียกว่าดีและควรกระทำ หรือการกระทำอย่างไรเรียกว่าไม่ดีควรงดเว้น ต่อคำถามนี้จะทำให้เกิดหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับ

^{๓๓} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๒๓-๒๔.

ปัญหาเรื่องของความดีและความชั่วที่ถูกนำมาเป็นข้อถกเถียงกันมากในหมู่นักปรัชญาไม่ว่าจะเป็นนักปรัชญาตะวันตกหรือนักปรัชญาตะวันออก และแต่ละคนก็มีแนวความคิดที่เหมือนกันบ้างหรืออาจจะไม่เหมือนกันเลยในเรื่องของการตัดสินว่าดี/ควร ไม่ดี/ไม่ควร ซึ่งคำว่าความดีหรือความชั่วนี้เป็นคำที่มีคำจำกัดความมาก โดยเฉพาะความหมายของคำว่าดีนี้มีความหมายกว้างมาก เช่น คนประพฤติดีดี และมีศีลธรรมก็เรียกว่าเป็นคนดี อาหารที่อร่อยถูกใจผู้กินก็เรียกว่าอาหารนี้ดี หรือร้านอาหารทำอาหารที่ส่งไปแล้วกินอร่อยก็เรียกว่า ร้านอาหารนี้ดี หรือรถยนต์ที่มีประสิทธิภาพหรือการทำงานของมันเรียบร้อยก็เรียกว่ารถยนต์คันนี้ดีและมีเครื่องยนต์ที่ดีด้วย เลื่อยที่ใช้เลื่อยไม้นี้ใช้ประโยชน์ได้สมความต้องการก็เรียกว่าเลื่อยอันนี้ดี ละครเรื่องนี้สนุกสนานถูกอกถูกใจก็เรียกว่าละครเรื่องนี้ดี เพลงนี้เป็นเพลงที่ฟังแล้วถูกใจก็บอกว่าเพลงนี้ดี โรงเรียนนี้มีการบริหารงานที่ดีและนักเรียนประสบผลสำเร็จสูงก็เรียกว่าโรงเรียนนี้ดี ดังที่ได้ยกตัวอย่างมาว่า การนิยามความดีอาจจะเป็นปัญหาขึ้นมาได้เพราะดีในสังคมนี้อาจจะไม่ดีในอีกสังคมหนึ่งก็ได้ ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้จึงเกิดเป็นปัญหาขึ้นมาถกเถียงกันในเรื่องของเกณฑ์ที่จะใช้ตัดสิน ในส่วนของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นได้มีการกำหนดเกณฑ์การตัดสินความดีหรือที่เรียกว่าระบบจริยธรรมแนวพุทธจริยศาสตร์

ความรับผิดชอบต่อการกระทำนั้น ในส่วนนี้แบ่งออกเป็น ๒ ระดับ ๑. เกณฑ์ที่เป็นข้อตกลงร่วมกันหรือเป็นกฎข้อบังคับทางสังคมหรือกฎหมาย ๒. เกณฑ์ที่เป็นนามธรรมคือการมองที่เจตนาคือตัวจิตเป็นเครื่องหมายกำหนด ถ้ามองแบบที่เห็นได้ชัดเจนและเป็นรูปธรรมที่สุดและถือเป็นมิติที่เห็นชอบร่วมกันนั้นถือได้ว่าเกณฑ์ข้อที่ ๑ นั้นเป็นที่ยอมรับ และถือได้ว่าเกณฑ์ข้อนี้มาจากธรรมชาติพื้นฐานสากลของมนุษย์โดยทั่วไป เช่น การฆ่ามนุษย์ด้วยกันเป็นการกระทำที่มีความผิดหรือการลักขโมยเป็นสิ่งที่ผิด เพราะถ้าเราทำสิ่งเหล่านี้ลงไปก็ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองตามกฎหมายของสังคมอย่างแน่นอน และไม่เพียงแต่การรับผิดชอบตามกฎหมายของสังคมเท่านั้นแต่อาจจะรวมถึงความหมายในเกณฑ์ข้อที่ ๒ ซึ่งเป็นสิ่งที่ป็นนามธรรมคือการกระทำที่เกิดจากเจตนาถึงแม้ว่าบางทีกฎเกณฑ์ที่เกิดจากสังคมจะไม่สามารถเอาความผิด แต่การรับผลของการกระทำในส่วนนี้คือที่เป็นกฎธรรมชาติ (กรรม) เราตัวผู้กระทำเองก็ไม่สามารถที่จะหนีพ้นไปได้ เพราะการกระทำนี้จะส่งผลให้กับตัวผู้กระทำเองไม่เร็วก็ช้า ตามแนวคิดหลักของพุทธปรัชญาเถรวาทว่า “ไม่ชาตินี้ก็ต้องเป็นชาติหน้าหรือชาติต่อๆ ไปเรื่อยๆ” ซึ่งก็สรุปได้ว่ามนุษย์ที่กระทำการสิ่งต่างๆ ลงไปด้วยเจตนาอันนั้นจะเป็นเรื่องที่ดีหรือเรื่องที่ไม่ดี ตามหลักการนี้คนผู้นั้นจะต้องรับผลของการกระทำอย่างเต็มที่ตามกรรมที่ได้กระทำไปอย่างแน่นอน

เมื่อถึงที่สุดแล้วการเข้าใจในการกระทำของมนุษย์ตามกฎหมายแห่งกรรมนั้น เป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อคำถามเกี่ยวกับเรื่องตัวตนของมนุษย์ แท้จริงแล้วการบอกว่าพุทธปรัชญาเถรวาทปฏิเสธว่าตัวตนนั้นถึงที่สุดหาที่อยู่จริง แล้วสิ่งที่เรียกว่ากรรมนั้น เมื่อไม่มีผู้กระทำอย่างแท้จริงแล้วกรรมจะมีความหมายได้อย่างไร แสดงว่าคำสอนเรื่องกรรมกับอนัตตาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ก็

ต้องขัดกัน ต่อคำถามนี้เป็นเรื่องที่ต้องอธิบายความให้ชัดเจน ผู้วิจัยจะอ้างเรื่องนี้จากหนังสือพุทธธรรม เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถูกต้อง โดยหนังสือเล่มนี้จะใช้เรื่องเล่ามาประกอบเพื่อการเข้าใจได้แบบง่าย ๆ เรื่องมีย่อมีอยู่ว่า

มีกระแสน้ำอยู่สายหนึ่ง ไหลผ่านที่ราบจึงไหลเอื่อยดินที่กระแสน้ำไหลผ่านเป็นดินสีแดง กระแสน้ำจึงมีสีค่อนข้างแดง เมื่อกระแสน้ำไหลผ่านถิ่นที่มีผู้คนอยู่หนาแน่นหลายแห่ง ผู้คนได้ทิ้งขยะและของเน่าเสียลงไปมากทำให้น้ำสกปรก สรุปลแล้วกระแสน้ำที่เรามองดูอยู่นี้มีสีค่อนข้างแดง สกปรก และไหลเอื่อย ๆ คือลักษณะจำเพาะของน้ำกระแสนี้ ซึ่งอาจมีลักษณะบางอย่างเหมือนน้ำกระแสนั้น บางอย่างเหมือนกระแสนั้น บางอย่างเหมือนกระแสนั้น ฯลฯ แต่รวมความแล้วไม่เหมือนกระแสน้ำอื่นใดเลย ต่อมามีคนมาตั้งชื่อให้ว่า แม่น้ำท่าวัง เขาบอกว่า กระแสน้ำท่าวังเป็นอย่างนั้น ๆ สกปรกบ้าง ไหลเอื่อยบ้าง และมีน้ำค่อนข้างสีแดง เพราะไหลผ่านถิ่นที่มีดินสีแดงบ้าง เราเกิดรู้สึกเป็นข้อสังเกตขึ้นมาว่า ความจริง กระแสน้ำที่เรามองดูอยู่ ก็มีภาวะสมบูรณ์ในตัวตามสภาพของมันอยู่แล้ว ก็เพราะมันเกิดจากองค์ประกอบและความเป็นไปต่าง ๆ ที่เป็นเหตุเป็นผลอันทำให้มันต้องเป็นเช่นนั้น ยิ่งกว่านั้น ขณะที่เรามองอยู่นั้น กระแสน้ำก็ไหลผ่านไปเรื่อย ๆ น้ำที่เราเห็นตรงหน้าเมื่อแรกมองกับเวลาต่อมา ก็ไม่ใช่ น้ำเดียวกัน และน้ำที่เห็นตอนต่อ ๆ มากับตอนท้ายที่เราจะเลิกมองก็ไม่ใช่ น้ำเดียวกัน แต่กระนั้นมันก็มีลักษณะจำเพาะที่เรียกได้ว่าเป็นอย่างเดิม ต่อมาอีกนาน เราเดินทางไปถึงตำบลอื่น เราพบชาวตำบลนั้นหลายคนและอยากจะได้เรื่องราวเกี่ยวกับกระแสน้ำนี้ให้เขาฟัง แต่ไม่รู้จะพูดอย่างไร พวกเขาถึงจะเข้าใจถึงเรื่องราวที่เราพูดออกไป จึงนึกขึ้นมาได้ถึงชื่อที่เรียกกระแสน้ำนี้ว่าแม่น้ำท่าวัง เราจึงได้เล่ารายละเอียดต่อไปอย่างคล่องแคล่ว และชาวบ้านก็ฟังด้วยความสนใจและเข้าใจได้เป็นอย่างดีถึงเรื่องราวที่เราออกไป ในเวลานั้นเราจึงเกิดความเข้าใจว่า แม่น้ำท่าวังและบทบาทของมันเป็นเพียงถ้อยคำสมมติ เพื่อสะดวกในการติดต่อสื่อสารกันในโลก แม่น้ำท่าวังและบทบาทของมันตามคำสมมติเหล่านี้ จะมีขึ้นมาหรือไม่และเราจะใช้มันหรือไม่ก็ตาม จะไม่มีผลกระทบต่อกระแสน้ำนั้นเลย กระแสน้ำนั้นคงเป็นกระบวนการที่ไหลต่อเนื่องไปตามองค์ประกอบของเหตุปัจจัยของมันอยู่นั่นเอง

ที่สมมติเรียกว่านาย ก. นาย ข. เรา เขานั้น โดยสภาวะที่แท้จริงแล้วก็คือกระบวนการที่ไหลเนื่องเป็นกระแสสืบต่อกันไปไม่ขาดสาย มีองค์ประกอบต่าง ๆ เข้ามาร่วมสัมพันธ์กันอยู่มากมาย เมื่อมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างหนึ่งเกิดเป็นเหตุขึ้นแล้ว ก็ย่อมก่อให้เกิดผลเป็นความเปลี่ยนแปลงขึ้นในกระบวนการนั้น สิ่งที่เราเรียกว่ากรรม และวิบาก นั้น ก็คือเป็นไปตามทางแห่งเหตุและผลที่เกิดขึ้นในกระบวนการนั้นเอง โดยไม่ต้องอาศัยตัวสมมติมี นาย ก.

นาย ข. เรา เขา มารับสมอ้างเป็นเจ้าของ เป็นผู้ทำหรือผู้รับผลแต่ประการใด แต่เพื่อสะดวกในการสื่อสารให้เข้าใจกันในหมู่ชาวโลก จะใช้พูดตามสมมติก็ได้ แต่ถึงจะสมมติหรือไม่สมมติ จะรับสมอ้างหรือไม่รับ กระบวนธรรมที่เป็นตัวสภาวะความจริงก็เป็นไปอยู่ตามกฎธรรมดา ข้อสำคัญคือจะต้องรู้เท่าทัน แยกสมมติกับตัวสภาวะออกจากกัน แต่ปัญหาเกิดขึ้นเพราะมนุษย์เอาสภาวะกับสมมติมาสับสนกัน

ดังนั้น หลักกรรมกับอนัตตาดิจึงไม่ขัดกันเลย แต่ต่างก็สนับสนุนซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี เพราะสิ่งทั้งหลายเป็นอนัตตา กรรมจึงมีได้ กรรมจึงเป็นไปได้ เมื่อกระบวนธรรมดำเนินไป องค์ประกอบทุกอย่างต้องเกิดดับเข้าสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยต่อเนื่องกัน กระแสสัมพันธ์แห่งเหตุและปัจจัยจึงจะดำเนินไปได้ ไม่ใช่มีตัวอะไรมาเป็นตัวเที่ยง คงที่ ถ้ามีอัตตา กรรมก็ไม่มี เพราะอัตตาไม่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีอะไรเข้าถึงตัวมัน อะไรจะเกิดขึ้นก็ไม่มีผลให้ตัวอัตตาเปลี่ยนแปลงไป^{๓๔}

จากเนื้อหาที่นำมาอ้างนี้จะเห็นได้ว่า หลักกรรมคือการกระทำกับความไม่มีตัวตนของมนุษย์ในระดับปรมาณุนั้น ไม่มีอะไรที่เป็นการขัดแย้งกันเลยเพราะทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเพียงกระแสที่ต่อเนื่องที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ กรรมกับอนัตตาดิจึงเป็นเพียงกระบวนธรรมอย่างหนึ่งเท่านั้นเอง และการกระทำต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากเจตนานั้นย่อมจะมีเป้าหมายที่เราต้องการที่จะเข้าถึงจุดหมายของชีวิตที่เราต้องการได้ ซึ่งในหัวข้อถัดไปนั้นจะได้กล่าวถึงการกระทำของมนุษย์ที่จะนำไปสู่เป้าหมายได้ถูกต้อง

๒.๖ เป้าหมายของชีวิต

การเกิดขึ้นมาของมนุษย์เมื่อถูกหล่อหลอมด้วยการอบรมเลี้ยงดู ไม่ว่าเชื้อชาติศาสนาและสำนักคิดลัทธิใด ล้วนแต่มีสิ่งทีถือเป็นความมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตให้กับผู้ที่อยู่ในสังกัดลัทธิของกลุ่มตน ซึ่งสิ่งที่เป็นเป้าหมายสูงสุดสำหรับมนุษย์ไม่ว่าในระดับใดล้วนมีความต้องการที่จะไปให้ถึงจุดหมายนั้นให้จงได้ เป้าหมายในของชีวิตมนุษย์นั้นย่อมมีระดับความแตกต่างกันออกไปตามความคิดความเชื่อนั้น ถึงแม้ว่าจะเป็นความเชื่อของกลุ่มลัทธิเดียวกันก็ตามเพราะเมื่อปฏิบัติตามในแต่ละระดับผลที่ได้ย่อมมีความแตกต่างกันไป ซึ่งอาจจะมิตั้งระดับที่เป็นเบื้องต้นคือความสุขสำหรับการดำเนินชีวิตทั่วไป กับความสุขที่เป็นระดับสูงสุดคือการอยู่เหนือโลก และภายในแนวทางปฏิบัติที่แตกต่างกันในการมองว่าอะไรคือเป้าหมายของชีวิตนั้น ผู้วิจัยจะนำเสนอแนวคิดของนักคิดที่เห็นว่าแนวคิดของตนเท่านั้นที่จะนำไปสู่เป้าหมายของชีวิตที่แท้จริง ซึ่งจะแบ่งออกได้ตามลักษณะต่าง ๆ ได้เป็น ๖ กลุ่มคือ๑. สุข

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๑๐-๒๑๒.

นิยม เป้าหมายของชีวิตเน้นความสุขสบายของชีวิตเพียงอย่างเดียว ๒. วีรกรรมนิยม เป้าหมายของชีวิตคือการได้ประกอบวีรกรรม ๓. ลัทธิโรแมนติก เป้าหมายของชีวิตคือการได้แสดงออกตามความรู้สึก ๔. ปัญญานิยม เป้าหมายของชีวิตคือชีวิตที่ได้พัฒนาปัญญาจนเห็นสัจธรรม ๕. วิมุตินิยม เป้าหมายของชีวิตคือชีวิตที่มีความสงบ ๖. ศีลธรรมนิยม เป้าหมายของชีวิตคือ การเป็นคนดีมีศีลธรรม^{๓๕} ภายใต้แนวคิดเรื่องเป้าหมายของชีวิตตามการแบ่งออกมาได้เป็น ๖ กลุ่มนี้ในส่วนของผู้วิจัยมีความเห็นที่เมื่อเทียบกับพุทธปรัชญาเถรวาทแล้วเห็นได้ว่าเป็นแนวทางที่เรียกได้ว่าสุดโต่งไปกันคนละแบบคนละด้านจนไม่อาจจะหาจุดร่วมกันที่จะนำไปสู่เป้าหมายชีวิตที่ดีที่ควรจะเป็นได้เลย

ในส่วนของเป้าหมายของชีวิตที่เป็นแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ถือได้ว่าเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่ได้นำเสนอเรื่องเป้าหมายของชีวิตเช่นเดียวกันกับสำนักคิดอื่นๆ ตรงกันข้ามพุทธปรัชญาเถรวาทกลับไม่ได้มองแบบสุดโต่งอย่างแนวคิดทั้ง ๖ กลุ่มนี้เลย ความแตกต่างในเป้าหมายของชีวิตที่พุทธปรัชญาเถรวาทมีให้ศึกษาและปฏิบัติตามนั้นสิ่งสำคัญสูงสุดคือการนำพาชีวิตให้พ้นจากสิ่งทีเรียกว่าความทุกข์ ตัวความทุกข์เองนี่ที่จะเป็นการตัวสำคัญหรือเป็นโจทย์อย่างสำคัญที่ทำให้พุทธปรัชญาเถรวาทจะต้องเข้าไปจัดการเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่เรียกว่าความสุขสูงสุด (นิพพาน) ผู้เป็นศาสนิกที่มีความต้องการที่จะมีความสุขโดยการพึ่งพิงแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นบาทฐานให้กับชีวิตจำต้องมีเครื่องมือในการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่หนทางแห่งความสุขสูงสุด แต่ไม่ว่าอย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าพุทธปรัชญาเถรวาทจะได้แสดงถึงเรื่องเป้าหมายสูงสุดของชีวิตไว้ให้ปฏิบัติตามเพื่อไปสู่เพียงหนึ่งเดียวคือนิพพาน แต่มิใช่ว่าจะมีแต่เพียงแคเป้าหมายที่เป็นนิพพานอย่างเดียวเท่านั้น ตรงกันข้ามพุทธปรัชญาเถรวาทได้แสดงเป้าหมายของชีวิตไว้หลายระดับด้วยกัน เราอาจจะกล่าวได้ว่าเป้าหมายมีอยู่ด้วยกัน ๒ ระดับคือ เป้าหมายในระดับที่เป็นโลกียะ และเป้าหมายในระดับโลกุตระ แต่เป้าหมายของชีวิตทั้ง ๒ ระดับนั้นล้วนต้องอาศัยหลักปฏิบัติที่เป็นจริยธรรมเป็นเครื่องมือเป็นประการสำคัญเช่นเดียวกัน

ตัวจริยธรรมเองนั้นถือเป็นเครื่องมือของการนำชีวิตไปสู่เป้าหมายในพุทธปรัชญาเถรวาทหลักไตรสิกขาถือว่าเป็นเครื่องมือหนึ่งที่มีความสำคัญและครอบคลุมรายละเอียดปลีกย่อยในการปฏิบัติต่าง ๆ ของพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งหลักธรรมเรื่องไตรสิกขาอันเป็นเครื่องมือที่จะนำชีวิตไปสู่เป้าหมายชีวิตในระดับต่างๆ นั้น ในรายละเอียดส่วนนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอหลักไตรสิกขาในฐานะที่เป็นเครื่องมือที่จะนำไปสู่จุดหมายสูงสุดซึ่งถือได้ว่ามีความสำคัญไม่แตกต่างเลยกับตัวเป้าหมายของชีวิตเลย เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญทั้งวิธีการที่เป็นเครื่องมือโดยไม่ได้มองแต่เพียงเป้าหมายอย่างเดียวเท่านั้น เพราะสิ่งที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่ดีสูงสุดและสมบูรณ์ครบถ้วนนั้น เครื่องมืออันเป็นพื้นฐานนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่ดีและถูกต้องไปตลอดสายตามแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาทด้วย ซึ่ง

^{๓๕}วิทย์ วิศทเวทย์, ชีวิตที่ดี, วารสารสมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มีนาคม ๒๕๔๙), หน้า ๒ - ๒๑.

ความสำคัญนี้อาจจะอุปมาได้กับ จะกินข้าวให้อร่อยจะต้องมีกับข้าวที่อร่อยฉนั้นใด ถ้ามีแต่กับข้าวที่
อร่อยแต่ขาดข้าวที่หอมนุ่มไหนเลยการกินอาหารจะได้รสชาติฉนั้น การอธิบายหลักไตรสิกขานี้จะ
ได้กล่าวถึงที่มาอันเป็นคำสอนและขยายความส่วนที่เป็นเนื้อหาโดยละเอียดเพื่อเป็นการปูทางอัน
นำไปสู่หนทางสูงสุดของชีวิต

๒.๖.๑ ความหมายและประเภทของไตรสิกขา

การศึกษาและทำความเข้าใจในแต่ละหัวข้อที่จะทำการศึกษานั้นก่อนอื่นจะต้องรู้
ความหมายของคำที่จะทำการศึกษาให้ดีเสียก่อน และถ้าเป็นคำที่มีมาจากภาษาทางศาสนาแล้วยัง
ต้องเข้าใจความหมายให้ชัดเจน ซึ่งคำว่า สิกขา หรือ ศึกษา ของคำว่า ไตรสิกขา นี้ในสโตการิฎฐานิท
เทศแห่งคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งอธิบายเรื่องการเจริญอานาปานัสสติ พระสาริบุตรได้อธิบายความ
ว่า

ภิกษุเมื่อคำนึงถึงสิกขา ๓ นี้ ชื่อว่าศึกษา เมื่อรู้ชื่อว่าศึกษา เมื่อเห็น ชื่อว่าศึกษา เมื่อ
พิจารณา ชื่อว่าศึกษา เมื่ออธิษฐาน ชื่อว่าศึกษา เมื่อน้อมใจเชื่อดด้วยศรัทธา ชื่อว่าศึกษา เมื่อ
ประกอบความเพียร ชื่อว่าศึกษา เมื่อตั้งสติไว้มั่น ชื่อว่าศึกษา เมื่อจิตตั้งไว้มั่น ชื่อว่าศึกษา
เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา ชื่อว่าศึกษา เมื่อรู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ ชื่อว่าศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรรู้
ที่ควรรู้กำหนด ชื่อว่าศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละ ชื่อว่าศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ ชื่อ
ว่าศึกษา เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่าศึกษา^{๓๖}

จากอรรถาธิบายข้างต้นของหลักไตรสิกขาจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่านิยามนี้เป็นเพียง
บริบทหนึ่งของการเจริญสติปัฏฐาน แต่ครอบคลุมถึงเรื่องของการศึกษาในทุกรูปแบบของการศึกษา
ซึ่งเมื่อมาบวกกับการนิยามความหมายของปราชญ์ทางศาสนาที่ได้ให้ไว้แล้วมีความหมายอย่างชัดเจน
และกระชับแต่กินความกว้างคือ สิกขา ๓ หรือ ไตรสิกขา หมายถึงข้อที่จะศึกษา, ข้อปฏิบัติที่เป็นหลัก
สำหรับศึกษา คือฝึกหัดอบรม กาย วาจา ใจ และปัญญา ให้อย่างขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือ
นิพพาน^{๓๗} จากความหมายจะเห็นได้ว่าหลักไตรสิกขานี้ถือเป็นข้อปฏิบัติหลักของการศึกษา ซึ่ง
การศึกษานี้เองจะมีใช่เป็นเพียงการศึกษาสำหรับผู้ที่เป็นนักเรียน นักศึกษาที่ต้องการแสวงหาความรู้
เพียงเท่านั้น แต่สาระที่สำคัญเป็นอย่างยิ่งสำหรับหลักการสำคัญนี้คือการศึกษาดังเรื่องของชีวิตแนว
ทางการใช้ชีวิตเพื่อให้ชีวิตเกิดความสุขและถึงที่สุดคือการหลุดพ้นจากความทุกข์ และการเรียนรู้ในอง
ที่จะต้องควบคู่ไปกับการปฏิบัติโดยมีวัตถุประสงค์อยู่ที่การพัฒนาความรู้ความเข้าใจความจริงของชีวิต

^{๓๖} ชุ.ม.(ไทย) ๓๑/๑๗๐-๑๗๑/๒๖๕-๒๖๘.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า ๑๐๗.

และความจริงของโลก ตลอดทั้งการพัฒนาศักยภาพในการขัดเกลากิเลสให้ลดน้อยลงหรือจนหมดไป ในที่สุด เรื่องชีวิตนี้ถ้าจะพูดให้เข้าใจอย่างชัดเจนก็คือหลักสำหรับใช้เป็นแนวทางสำหรับในการดำเนินชีวิตตามพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งตัวเราเองคือผู้ที่จะต้องเป็นผู้นำหลักการนี้มาเป็นหลักปฏิบัติเพื่อการพัฒนาให้สูงยิ่งขึ้นไป ในส่วนของหลักไตรสิกขานั้นมีหลักการสำคัญอยู่ด้วยกัน ๓ ประการคือศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งจะได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

๑. อธิศีลสิกขา เป็นการฝึกอบรมในด้านที่เป็นความประพฤติ ความมีระเบียบวินัย ให้มีความสุจริตทางกายวาจาและการงานที่ดี

๒. อธิจิตสิกขา การฝึกฝนอบรมทางจิต การปลูกฝังคุณธรรม การสร้างคุณภาพจิต และรู้จักใช้ความสามารถในกระบวนการสมาธิ

๓. อธิปัญญาสิกขา การฝึกอบรมทางปัญญาอย่างสูง ทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์^{๓๘}

จากการอธิบายความหลักไตรสิกขาโดยละเอียดจะเห็นได้ว่าหลักการนี้ถือเป็นแนวทางอันสำคัญยิ่งในการดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายสูงสุดตามแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งในตัวหลักไตรสิกขาเองนั้นถือเป็นหลักปฏิบัติใหญ่ที่ต้องมีตัวหลักการย่อยประกอบเข้าไปด้วยจึงจะเกิดความชัดเจนและสมบูรณ์เพียงพอที่จะนำไปเป็นแนวทางให้เป็นรูปธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในส่วนที่เป็นหลักการย่อยหรือเรียกว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงโดยสรุปเพื่อให้เห็นเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจถึงหลักไตรสิกขา โดยเฉพาะส่วนที่เป็นอริยมรรคนั้น เมื่อสรุปรวมลงมาแล้วก็คือหลักการของ ศีล สมาธิ และปัญญา นั่นเอง กล่าวถึงหลักอริยมรรคหรือที่เรียกกันว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือกล่าวให้เข้าใจแบบภาษาของชาวโลกก็คือ “ทางสายกลาง” ซึ่งถือเป็นแนวทางที่ผู้ต้องการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดควรที่จะต้องรู้และนำมาเป็นข้อปฏิบัติ ตามรายละเอียดโดยย่อคือ

๑. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบคือการมีความเห็นที่ถูกต้อง เห็นในความเป็นจริงตามกฎธรรมชาติ

๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบการนึกคิดถึงสิ่งที่ดีงาม

๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบคือการพูดที่เป็นความถูกต้อง พูดตามความเป็นจริง ไม่พูดสิ่งที่ก่อให้เกิดโทษ

๔. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ การประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้อง

๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบคือการประกอบอาชีพด้วยความสุจริตไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับผู้อื่น เว้นการประกอบอาชีพที่ทุจริตที่จะก่อให้เกิดความเสียหาย

^{๓๘}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบคือความตั้งใจที่จะงดเว้นการกระทำที่ชั่ว และตั้งใจในอันที่จะกระทำความดี

๗. สัมมาสติ ระลึกชอบคือการกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริงตามทีสิ่งๆ นั้นมันเป็นของมัน

๘. สัมมาสมธิ ตั้งจิตมั่นชอบ การทำให้ได้มาซึ่งฌาน^{๓๙}

เมื่อได้ทำความเข้าใจถึงเครื่องมือที่จะเป็นแนวทางของการนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดในทางพุทธปรัชญาเถรวาทแล้ว มิใช่เป็นเพียงเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุถึงภาวะการดับทุกข์โดยสิ้นเชิงหรือการเข้าถึงภาวะนิพพานแต่เพียงเท่านั้น พุทธปรัชญาเถรวาทยังได้ถึงเป้าหมายของชีวิตในระดับต่างๆ ของมนุษย์ผู้ซึ่งยังต้องการแสวงหาความสุขอันเป็นเรื่องในระดับโลกียะวิสัย ความสุขจึงดูเหมือนจะเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ผู้ใดก็ตาม ซึ่งดูเหมือนว่าแนวความคิดแบบสุขนิยมและแนวความคิดแบบประโยชน์นิยมจะสนองความต้องการในด้านนี้ได้อย่างเต็มที่ ซึ่งมีใช้เพียงสองแนวความคิดนี้เท่านั้นที่มีเป้าหมายอยู่ที่ความสุข พุทธปรัชญาเถรวาทก็ถือว่าความสุขเป็นเป้าหมายของชีวิตเช่นเดียวกับแนวความคิดอื่น แต่แนวคิดเรื่องความสุขอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นอาจมีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับแนวความคิดของบางกลุ่ม ความสุขที่กล่าวถึงในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นเป็นความสุขที่ไร้ทุกข์โดยสิ้นเชิง กล่าวอีกในรูปแบบหนึ่งเรียกว่าเป็นความสุขโดยที่ไม่ได้เสพละเอียดใดๆ

ต่อคำถามที่เกิดขึ้นว่าเป็นความสุขโดยไร้ความทุกข์โดยสิ้นเชิงนั้น ฟังแล้วดูเหมือนเป็นการเล่นสำนวนเสียมากกว่า เพราะแนวคิดเรื่องความสุขของชีวิตไม่ว่าจะเป็นของสำนักคิดกลุ่มใดก็ตาม ล้วนพูดถึงการมีชีวิตที่มีความสุขด้วยกันทั้งหมด เมื่อเป็นความสุขที่เกิดกับมนุษย์ไม่ว่าใครล้วนมีความสุขเหมือนกันทั้งสิ้น ซึ่งเมื่อพุทธปรัชญาเถรวาทประสบกับข้อโต้แย้งเช่นนี้มีเพียงหนทางเดียวเท่านั้นที่จะทำให้เกิดความกระจ่าง คือการอธิบายหลักการเรื่องความสุขในนิยามความหมายของตนเองให้ชัดเจน ซึ่งความหมายของวลีที่ว่า ความสุขโดยไร้ทุกข์สิ้นเชิงนี้เองจะเป็นตัวการสำคัญที่จะเป็นกุญแจไขให้เห็นถึงความแตกต่างกันระหว่าง ความสุขโดยสิ้นเชิงในพุทธปรัชญาเถรวาท กับ ความสุขในนิยามของความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไป

ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้สรุปเป้าหมายของชีวิตของมนุษย์ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทออกเป็น ๒ ระดับด้วยกันคือ

๑. เป้าหมายเทียม

๒. เป้าหมายแท้

^{๓๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๕/๓๔๘.

ในการอธิบายถึงเป้าหมายของชีวิตตามหลักการทางพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มิใช่เป็นการอธิบายเพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจผิดว่าพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น เน้นให้เห็นแต่เพียงการไปถึงเป้าหมายอันสูงสุดอันเป็นความสุขที่อยู่เหนือโลกหรือเข้าถึงได้ยาก ซึ่งตัวความสุขนี้เองที่ฟังแล้วดูเป็นเหมือนอุดมคติจนเกินไป ทำให้ตีความหมายไปว่าพุทธปรัชญาเถรวาทมิได้สนใจชีวิตทั่วไปของมนุษย์ที่ต้องดิ้นรนให้ได้มาซึ่งความสุขอันเป็นสิ่งที่ถือเป็นพื้นฐานของมนุษย์ที่มีความอยาก (กิเลส) เป็นตัวกระตุ้นให้ต้องดิ้นรนอยู่เสมอ ซึ่งปัญหาตรงนี้เองที่อาจจะทำให้เกิดทัศนคติที่เป็นไปในทางลบกับตัวผู้เป็นศาสนิกเองที่ยังเข้าใจคลาดเคลื่อนอยู่ ยิ่งถ้าเป็นคนที่ไม่อยู่ในขอบข่ายที่จะเข้าใจได้แล้วยังสร้างความสับสนในการตีความหมายของคนเหล่านั้น แต่เมื่อได้ศึกษาให้เข้าใจอย่างดีแล้วจะเห็นได้ว่าพุทธปรัชญาเถรวาทมิได้ละเลยความสุขของมนุษย์ในระดับนี้เลย ตรงกันข้ามกับให้ความสำคัญในวิธีการเข้าถึงความสุขอันเป็นความสุขที่อยู่ในระดับพื้นฐานที่ต้องทำความเข้าใจและรู้วิธีการที่จะได้มาซึ่งความสุขเหล่านี้ อย่างถูกต้อง รายละเอียดในเรื่องเป้าหมายของชีวิตทั้งสองแบบนี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายทีละหัวข้อเพื่อความเข้าใจที่ถูกต้อง

๒.๖.๑ ความหมายของความสุข

เป้าหมายหรืออุดมคติเป็นเรื่องที่มีการพูดถึงในทุกศาสนา ทุกภาษา ซึ่งตัวเป้าหมายนี้เองก็คือตัวความสุข พุทธปรัชญาเถรวาทก็เป็นหนึ่งในจำนวนนั้นที่มีการพูดถึงเรื่องนี้ไว้ สิ่งที่เป็นเป้าหมายนี้คือปัญหาสำคัญที่จะต้องทำความเข้าใจ ตัวเป้าหมายนี้เองที่ต้องอธิบายความหมายให้ชัดเจน ผู้วิจัยจะตีความหมายของเป้าหมายของชีวิตว่าคือ สุขก่อนที่จะอธิบายรายละเอียดต้องให้ความหมายของคำว่า สุข ก่อนเพื่อทำความเข้าใจให้เป็นไปในแนวทางเดียวกันและง่ายแก่การตีความในส่วนอื่นต่อไป สุข ตามความหมายในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม ความว่า สุข ๒ (ความสุข – Sukha: pleasure; happiness) ๑. กายิกสุข (สุขทางกาย) ๒. เจตสิกสุข (สุขทางใจ) สุข (ความสุข – Sukha: pleasure; happiness) ๑. สามิสสุข (สุขอิงอามิส, สุขอาศัยเหยื่อล่อ, สุขจากวัตถุคือกาม) ๒. นิรามิสสุข (สุขไม่อิงอามิส, สุขไม่ต้องอาศัยเหยื่อล่อ, สุขปลอดโปร่ง เพราะใจสงบหรือได้รู้^{๔๐}) จะเห็นได้ว่าการให้ความหมายของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นถือได้ว่ามีความสุขอยู่ใน ๒ ระดับและเมื่อมีความสุขเกิดขึ้นใน ๒ ระดับดังนั้นเป้าหมายของชีวิตย่อมสรุปลงมาได้ด้วยกัน ๒ เป้าหมาย ดังรายละเอียดที่ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ได้ดังนี้

^{๔๐} พระธรรมปิฎก, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๖.

๑. เป้าหมายเทียม

แม้จะดูเหมือนว่าหัวข้อที่จะศึกษานี้ ถ้ามองในมุมมองของคนทั่วไปที่เข้าใจภาษาและตีความหมายได้ เหมือนกับว่าสิ่งที่เป็หัวข้อนี้ดูเหมือนจะไม่เป็นความจริงในทางปฏิบัติ ซึ่งคำว่าเป้าหมายเทียมนี้เองที่อธิบายความเข้าใจได้โดยอัตโนมัติว่าสิ่งนี้เองไม่ใช่สิ่งสูงสุดในทางพุทธปรัชญาเถรวาท แต่การที่มีความเข้าใจเช่นนี้ไม่อาจจะทำให้สัมผัสได้ถึงเป้าหมายอันสูงสุดที่ทางพุทธปรัชญาเถรวาทได้วางไว้ ตรงกันข้ามว่ามนุษย์ดำรงชีวิตด้วยความต้องการที่จะมีความสุขอันถือเป็นความต้องการที่เป็นเป้าหมายสูงสุด สิ่งนี้เองกลับทำให้มนุษย์มีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนถึงความหมายของความสุขในระดับที่ตนเองต้องการ การมีความสุขในการได้สิ่งของที่เป็นวัตถุและการเสพสุขด้วยการสัมผัสทางทวารทั้ง ๖ ถือเป็นความสุขที่แท้จริง ตรงนี้เองที่พุทธปรัชญาเถรวาทได้มีข้อโต้แย้งขึ้นมาว่าความสุขที่มนุษย์ธรรมดาที่ยังมีกิเลสอยู่เรียกว่าเป็นเป้าหมายอันแท้จริงนั้น ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทกลับมองเห็นว่าเป็นเพียงความสุขเทียม หรือเป็นเป้าหมายเทียมเท่านั้นเอง แต่ตามความเป็นจริงแล้วถึงแม้จะมองแค่ว่าเป็นเป้าหมายเทียมก็ตาม แต่พุทธปรัชญาเถรวาทก็ไม่ได้ปฏิเสธสิ่งเหล่านี้เสียทีเดียวเพราะในระดับความเป็นมนุษย์ที่ยังมีกิเลสอยู่นั้น เป้าหมายนี้ก็กลับถือเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิต ใจความสำคัญที่เป็นเป้าหมายในระดับเทียมนี้เองได้ทรงแสดงเครื่องมืออันถูกต้องที่จะให้ได้มาซึ่งเป้าหมายนี้ ซึ่งตัวเครื่องมือนี้เองที่ถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างสูงสุดที่จะเป็นเครื่องช่วยปทางใ้หันไปสูเป้าหมายสูงสุดได้อย่างแท้จริง เพราะฉะนั้นสิ่งที่มีความสำคัญในการที่จะได้ความสุขอันเป็นเป้าหมายของมนุษย์ที่ยังมีกิเลสอยู่ก็คือ การนำเครื่องมือที่ถูกต้องมาใช้กับหลักการดำเนินชีวิตประจำวัน เมื่อนำเครื่องมืออันเป็นหลักการทางพุทธปรัชญาเถรวาทมาประยุกต์ใช้กับตนเองอย่างถูกต้องแล้วสิ่งที่จะได้ตามมานั้นคือความสุขอันถูกต้องด้วย ถึงแม้จะเพียงแคเป็นความสุขเทียมก็ตามแต่ความสุขเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่ไม่นำมาซึ่งความเดือดร้อน ภาระวุ่นวายใจให้กับผู้ปฏิบัติเลย ตรงกันข้ามจะเป็นเครื่องช่วยหนุนส่งให้ไปสู่ความจริงสูงสุดซึ่งเป็นเป้าหมายที่แท้จริงได้ในลำดับต่อไป

ส่วนนี้ผู้วิจัยจะขยายความวิธีการที่จะได้มาซึ่งความสุขอันเป็นเป้าหมายเทียมของมนุษย์ที่ยังมีกิเลส โดยจะใช้เครื่องมืออันเป็นหลักสำคัญคือ ไตรสิกขา เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตามแนวทางของพุทธปรัชญาเถรวาท ตัวอย่างเช่น นาย ก ดำเนินชีวิตด้วยการประกอบอาชีพที่สุจริตโดยการนำแนวทางของไตรสิกขามาปรับใช้ให้เข้ากับชีวิตด้วยการมีความต้องการที่จะมีความสุขในระดับที่เป็นการอยู่ร่วมกันกับผู้คนในระดับสังคมที่ยังเป็นโลกียะอยู่ ดังนั้นความสุขที่เกิดกับ นาย ก ยังอยู่ในระดับที่เป็นเป้าหมายเทียมอยู่ และยังถือว่าการหาความสุขในระดับนี้มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องตัวตนในระดับที่เป็นสมมติสัจจะอยู่ เพราะการอาศัยตัวตนในระดับนี้ถือเป็นเครื่องมืออีกอย่างหนึ่งในการสร้างความสุขให้กับตัวเอง เพราะยังมีความเข้าใจว่าตัวตนของตนเองมีอยู่เพราะได้เสพความสุขอยู่ แต่

ถ้าเราใช้เครื่องมือสำคัญคือหลักไตรสิกขามาเป็นตัวดำเนินชีวิตเพื่อเข้าสู่ความสุขในระดับนี้ย่อมจะดำเนินไปสู่เป้าหมายที่แท้จริงได้เป็นอย่างดี

๒. เป้าหมายแท้

หัวข้อนี้เป็นเสมือนที่สุดแห่งชีวิตของมนุษย์ที่พุทธปรัชญาเถรวาทได้แสดงไว้ และถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดหรือเป้าหมายที่มีความแท้จริง เป็นการศึกษาให้เห็นถึงความหมายของชีวิตที่เป็นความจริงแท้หรือเป็นความสุขที่สูงสุดไม่มีความสุขอันใดจะยิ่งกว่า นิพพานบรมสุขขิถ้าจะพูดเป็นภาษาธรรมะให้ชัดเจนก็คือการเข้าถึงภาวะสูงสุดคือ การบรรลุนิพพาน แม้จะพูดได้ว่าเป็นเป้าหมายที่สูงสุดก็ตามที แต่มีใช้ว่าเป้าหมายอันสูงสุดนี้จะเป็นสิ่งที่อยู่เหนือการเห็นจริง (การปฏิบัติ) ซึ่งในบางลัทธิ ความเชื่อ ที่มีการกล่าวถึงเป้าหมายที่สูงสุดของชีวิตเช่นเดียวกันกับพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น บางทีสิ่งนั้นกับเป็นสิ่งที่ไม่สามารถที่จะสัมผัสได้หรือเข้าถึงได้เลย เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงเป็นอันว่าขาดน้ำหนักความน่าเชื่อถือไปเลยก็มี แต่มีได้หมายความว่าลัทธิ ความเชื่อ อื่นๆนั้นจะไม่ดีหรือหมดความศรัทธาไป ซึ่งเรื่องนี้เป็นเรื่องของความเชื่อที่ศาสนิกเหล่านั้นยังคงเชื่อต่อไป กลับมาที่ส่วนของพุทธปรัชญาเถรวาทที่กล่าวถึงเป้าหมายสูงสุดหรือความสุขสูงสุดของชีวิต อันเป็นสิ่งที่ถือว่าเป็นหลักสำคัญสูงสุดที่เหล่าศาสนิกมีความต้องการที่จะเข้าถึงความจริงของสิ่งนี้ แต่มีใช้ว่าเมื่อเป็นเป้าหมายอันสูงสุดแล้วจะมีเครื่องมือที่แตกต่างเฉพาะออกไปต่างหากจากหลักการดำรงชีวิตของมนุษย์ ตรงกันข้ามกลับกลายเป็นเหมือนกับเป็นสิ่งธรรมดาเองที่จะทำให้เข้าใจชีวิตได้ เป้าหมายที่แท้จริงของมนุษย์กลับเป็นเรื่องที่มนุษย์เองมองข้ามไปอย่างชนิดที่เรียกว่า มองไม่เห็นความเป็นมนุษย์ในตัวตนของมนุษย์ที่แท้จริงเลย

ผู้วิจัยจะนำเอาเครื่องมืออันเป็นสิ่งที่จะนำชีวิตไปสู่เป้าหมายแท้จริงเรื่องความสุขสูงสุดมาอธิบาย โดยการอธิบายต่อเนื่องจากหัวข้อแรกซึ่งจะใช้ตัวเครื่องมืออันเดียวกันในการนำพาชีวิตเข้าสู่เป้าหมายที่แท้จริงคือการพ้นจากสภาพที่เป็นความทุกข์และการหมดสิ้นกิเลสทุกอย่างที่อยู่ในตัวตน

จะเห็นได้ว่าแนวทางที่ถือว่าเป็นหลักการสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นคือ การกลับมาอยู่ในสภาพที่เป็นสามัญที่สุดและถือได้ว่าเป็นความจริงแท้มากที่สุด แต่ภายในสิ่งสูงสุดและความจริงแท้นั้นกลับเป็นเรื่องที่อยู่ในวิสัยของมนุษย์ที่สามารถลงมือปฏิบัติได้อย่างเห็นผลจริง โดยมิต้องมีการสร้างพันธนาการต่าง ๆ เข้ามาเป็นตัวการบังคับควบคุมเลย จะเห็นได้ว่าเครื่องมือที่ใช้ในการปฏิบัติเพื่อการเข้าถึงความสุขสูงสุดที่เป็นทั้งเป้าหมายเทียมและที่เป็นเป้าหมายแท้นั้น ทำไมต้องใช้เครื่องมืออย่างเดียวกัน คำตอบนั้นคือ การกระทำที่เป็นเป้าหมายเทียมนั้นถึงแม้ว่าจะเป็นเพียงแค่สิ่งลวงที่มนุษย์ต้องการได้มาเสพเพื่อความสุขเพียงชั่วชีวิตเท่านั้น แต่หลักการในทางพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นถือว่ามนุษย์ผู้กระทำการต่าง ๆ ด้วยตนเองและรับผิดชอบการกระทำต่าง ๆ ของตนเอง (กรรม) นั้น ยิ่งถือว่าการกระทำที่อยู่ในปัจจุบันนั้นเป็นสิ่งสำคัญ ที่จะต้องกระทำการอย่างถูกต้องและ

ตรงตามหลักธรรมชาตಿಯ่างที่สุดเพื่อเป็นการปูทางไปสู่ความสุขสูงสุดที่เรียกว่าเป้าหมายแท้จริง ซึ่งถ้าจะอุปมา ก็จะได้ความว่า การที่จะสร้างบ้านให้แข็งแรงเพื่อดำรงทนกับสภาพของอากาศที่เข้ามากระทบให้ได้นั้นก็จำเป็นที่จะต้องมียุทธวิธีที่แข็งแรงก็คือการลงเสาเข็มให้แน่นเองการเข้าถึงเป้าหมายที่สูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นเมื่อมองผ่านแนวคิดเรื่องตัวตนนั้นจะเห็นได้ว่าพุทธปรัชญาเถรวาทปฏิเสธตัวตนในระดับปรมาตมหรือตัวตนในระดับอภิปรายอย่างสิ้นเชิงเมื่อถึงที่สุดแล้วเป้าหมายที่แท้จริงของมนุษย์นั้นคือภาวะที่ปราศจากการยึดติดในระดับต่างๆ คือการไร้ตัวตนที่แท้จริง

๒.๗ การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมนุษย์ที่ปรากฏในไตรลักษณ์

เมื่อมนุษย์ได้มาสัมพันธ์กับมนุษย์ผ่านอายตนะทั้ง ๖ แล้วสิ่งที่มนุษย์รับรู้ไม่ใช่โลกทางกายภาพอย่างที่เป็นจริง ๆ แต่เป็นโลกที่มนุษย์ให้ความหมายผ่านมโนทัศน์ซึ่งเป็นสิ่งที่เจตสิกปรุงแต่งขึ้นมาจนเป็นตัวตน จะเห็นได้ว่าแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาทที่ถือว่าเป็นกฎที่ครอบคลุมสรรพสิ่งทุกอย่างทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรมนั้นถือได้ว่าอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาตಿಯ่างที่ผู้วิจัยได้อธิบายไว้แล้ว ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะอธิบายความหมายของไตรลักษณ์โดยละเอียดตามที่มีปรากฏอยู่ในที่ต่าง ๆ

ไตรลักษณ์ ลักษณะ ๓, อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันให้รู้ความจริงถึงสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมัน

๑. อนิจจตา (ความเป็นของไม่เที่ยง)
๒. ทุกขตา (ความเป็นทุกข์)
๓. อนัตตตา (ความเป็นของไม่ใช่ตน)^{๔๑}

ลักษณะของทั้ง ๓ เหล่านี้ ปรากฏอยู่เป็นธรรมดาและมีความแน่นอน ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ซึ่งอาจเรียกได้อีกชื่อว่า ธรรมนิยาม ๓ คือ (กำหนดแห่งธรรมดา ความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมดา, กฎธรรมชาติ)

๑. สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง
๒. สัพเพ สงขารา ทุกขา สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์
๓. สัพเพ ธมมา อนตตา ธรรมคือสังขตธรรมและอสังขตธรรม หรือสังขารหรือวิสังขารทั้งปวงมิใช่ตน^{๔๒}

^{๔๑} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๕๑.

^{๔๒} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๕๗๖/๓๖๘.

เมื่อนำเอาความหมายและคำอธิบายของไตรลักษณ์มาแสดงไว้ให้เห็นอย่างชัดเจนแล้ว ในที่นี้จะใช้กรอบเรื่องไตรลักษณ์นี้มาเป็นแนวทางของการวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องของมนุษย์ว่าในที่สุดจะได้แก่งคิดอะไรบ้างจากการศึกษาผ่านกรอบนี้

๒.๗.๑ อนิจจัง

การเกิดดับอย่างต่อเนื่องภายในตัวตนของเราที่จะสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย จนทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง และการเข้าใจที่คลาดเคลื่อนนี้เอง ที่กลายมาเป็นการติดยึดกับกับสิ่งที่ตัวเองคิดว่าสิ่งนี้เป็นเรา ของเรา และต้องอยู่กับเราตลอดไป ตัวตนของเราเองที่เป็นคนสร้างกับดักขึ้นมาโดยการไม่รู้เท่าทันและกลายมาเป็นการยึดติดว่าสิ่งนี้ต้องเป็นอย่างนี้ตลอดไป สิ่งนี้จะต้องอยู่กับเราตลอดไป ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในนั้นเป็นเรื่องยากที่จะสังเกตเห็นและเข้าใจได้ สิ่งที่เป็นกฎธรรมชาติข้อแรกคือกฎของความไม่เที่ยงซึ่งความหมายของความไม่เที่ยง คือการไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมนั้นได้ตลอดเวลา การไม่สามารถทนอยู่ได้ในสภาพนั้น ๆ ได้มิได้หมายความว่าต้องเป็นเหมือนกับการต้มน้ำร้อนที่แรกเริ่มน้ำยังอยู่ในสภาพปกติธรรมดา แต่เมื่ออุณหภูมิได้ที่แล้วน้ำก็เดือด แต่ความเปลี่ยนแปลงนี้คือการเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาโดยที่เราเองบางทีก็ไม่สามารถที่จะสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงนี้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ซึ่งภายในร่างกายของมนุษย์ที่มีธาตุต่าง ๆ ที่มาประกอบกันเข้านั้นตัวเราเองนั้นก็เปลี่ยนแปลงภายใต้กฎตัวนี้เช่นเดียวกัน

ถ้าหันกลับมามองที่ตัวตนของมนุษย์ที่อยู่ภายใต้กฎอนิจจังหรือกฎของความไม่เที่ยงนี้เอง ที่ทำให้เราสามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน ภาพของความชัดเจนนี้เองเราจะเห็นได้จากการโฆษณาตามหน้าหนังสือพิมพ์หรือสื่อโทรทัศน์ที่เกี่ยวกับการศัลยกรรมตกแต่งใบหน้าหรือส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่หย่อนยานไปตามวัย การเปลี่ยนแปลงนี้เองที่ทำให้เรารู้สึกถึงความไม่พอใจจนเกิดมีความต้องการที่จะทำให้อยู่ในสภาพที่ตนต้องการ ซึ่งไม่ใช่แค่เพียงการทำศัลยกรรมเท่านั้นที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการคิดที่จะทำให้ความเปลี่ยนแปลงอยู่ในสภาพเดิมให้จงได้ ครีมนำมาบ้วนปากก็เป็นสิ่งอีกหนึ่งที่จะมาทำหน้าที่หยุดยั้งความเปลี่ยนแปลงนั้น สิ่งที่กำลังมาเป็นตัวอย่างนี้เองที่ทำให้เราเห็นกฎเกณฑ์ของไตรลักษณ์ข้อแรกของสิ่งที่เกิดจากการปรุงแต่ง (สังขตธรรม) ว่าไม่สามารถคงอยู่ในสภาพเดิมได้ตามที่ต้องการได้ เมื่อไม่ได้ตามความต้องการแล้วสภาวะต่อไปที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากนี้ต่อไปในกฎธรรมชาติข้อที่ ๒

๒.๗.๒ ทุกข์

สภาพที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ซึ่งครอบคลุมสรรพสิ่งที่มีชีวิตคือ มนุษย์ และสัตว์ และสิ่งไม่มีชีวิตคือ ก้อนหิน โต๊ะ เก้าอี้ ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถ้ามองผ่านทุกข์ภายใต้กฎไตรลักษณ์จะเห็นได้ชัดเจนว่าไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมได้เลย แต่คำว่าทุกข์ที่เข้าใจกันผ่านการใช้ภาษาจะพูดถึงส่วนที่เป็นเพียงความรู้สึกของมนุษย์เท่านั้น แต่ความทุกข์ในพุทธปรัชญาเถรวาทที่เป็นกรอบใหญ่คือกฎไตรลักษณ์นั้นสามารถอธิบายได้มากกว่าที่ปรากฏแก่ประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ของเราเท่านั้น เช่นเราบอกว่า โต๊ะตัวนี้เป็นทุกข์ เราสามารถอธิบายได้ว่า โต๊ะที่เราซื้อมาเป็นของใหม่อยู่นี้ซึ่งเมื่อเวลาผ่านไปเรื่อย ๆ นั้น สภาพของโต๊ะตัวนี้จะเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ คือไม่สามารถอยู่ในสภาพเดิมตามที่เราต้องการได้ นั่นคือสิ่งที่เรียกว่าทุกข์

ในที่นี้ผู้วิจัยจะอธิบายสภาวะของความทุกข์ที่มีปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท ที่เกี่ยวข้อง กับมนุษย์คือทุกข์ในอริยสัจ ๔ โดยจะได้แบ่งความทุกข์ออกเป็น ๒ ประเภทคือ

๑. ความทุกข์ทางกายภาพ

๒. ความทุกข์ทางจิตใจ

การแยกออกเป็นสองประเภทนี้พุทธปรัชญาเถรวาทจะให้ความสำคัญกับความทุกข์ที่เกิดขึ้นมาในทางจิตใจเป็นสำคัญ เพราะความทุกข์ทางใจนั้นเป็นต้นเหตุที่ทำให้ต้องดิ้นรนวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏอย่างไม่รู้จบ

๑. ความทุกข์ในทางกายภาพ

ร่างกายของเราเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา คือ เมื่อเป็นเด็กและต่อมาเติบโตเป็นผู้ใหญ่ตลอดจนเรื่อยไปกลายเป็นความชราขึ้นมา และไม่มีเพียงเท่านั้นในทุกขณะของชีวิตทุกสิ่งทุกอย่างจะไม่อยู่ในสภาพเดิม คือ เกิดมีการเจ็บป่วยขึ้นมาและความเจ็บป่วยก็ไม่สามารถอยู่ในสภาพที่มันเป็นที่พอใจ ตลอด สิ่งที่เราเห็นและเข้าใจตามสามัญสำนึกนั้นถือว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่เรียกว่าความทุกข์ ทุกข์ตามความหมายในทางพุทธปรัชญาเถรวาทคือความไม่สบาย สภาพที่ทนได้ยากจากคำอธิบายนี้จะเห็นได้ว่ามีอยู่สองส่วนที่ต้องทำความเข้าใจในส่วนแรกนั้นคือความไม่สบายซึ่งคำอธิบายนี้จะทำความเข้าใจความหมายของตัวความทุกข์ได้ง่ายในสามัญสำนึกในการทำความเข้าใจของเรา ในความไม่สบายที่เราได้เห็นและสัมผัสกับมันนั้นเป็นสิ่งที่แสดงได้อย่างชัดเจนว่ามันไม่ได้ทำให้ร่างกายหรือจิตใจของเราอยู่เป็นปกติได้เลย เช่นในตอนที่เราตัวร้อนเป็นไข้สภาพที่เกิดขึ้นกับเรานี้จะทำให้รู้ได้ว่ามันเป็นความทุกข์ที่ไม่อยากให้เกิดขึ้นเลย เพราะทำให้ไม่สามารถดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างเป็นปกติ เพราะเป็นการกระทบกับความรู้สึกว่าเป็นตัวตนของเราอย่างจริงจังจึงทำให้รู้สึกและเข้าใจได้

จากการอธิบายความหมายของความทุกข์ที่เกิดขึ้นในกายหรือที่เป็นวัตถุสิ่งของนั้นไม่ได้มีความแตกต่างกันเลยในความหมายหลัก แต่จะเห็นต่างตรงกันบ้างที่สิ่งหนึ่งมีชีวิตและรับรู้ได้ถึงสภาพที่เกิดขึ้นกับตัวเอง แต่ในส่วนที่เป็นวัตถุที่ไม่มีชีวิตซึ่งไม่สามารถรับรู้ได้ถึงสภาวะของตัวเองก็ตามใจความสำคัญก็คือการมุ่งตรงไปที่การไม่สามารถอยู่ในสภาพเดิมที่ต้องการได้ หรือคงอยู่ในสภาพที่เป็นความต้องการของตนเองเลย (ที่ เป็น สิ่ง ที่ มี ความ รู้ สึก) ในส่วนความทุกข์ประเภทนี้พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าเป็นเพียงสภาพเบื้องต้นของทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตที่ถือว่ามิได้เกิดจากสภาพที่ก่อตัวขึ้นจากความต้องการที่เป็นกิเลสที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ที่ควรขจัดให้หมดไปเลย เป็นแต่เพียงการแสดงให้เห็นถึงสภาพที่เป็นธรรมชาติเท่านั้น

๒. ความทุกข์ทางจิตใจ

การทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ การอธิบายความทุกข์ที่เกิดขึ้นมาในทางจิตใจซึ่งเป็นนามธรรมนั้นเป็นเรื่องที่จะต้องทำความเข้าใจในสภาวะนี้อย่างละเอียด ว่าด้วยความทุกข์ดังที่ได้อธิบายถึงความหมายตามข้างต้นแล้วนั้นคือ ความไม่สบาย หรือสภาพที่ทนได้ยาก เมื่อนำเอาความหมายนี้มาเป็นการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมคือ ตัวจิตเจ้านั้นย่อมจะต้องแสดงให้เห็นภาพของความไม่สบายกับการไม่สามารถดำรงอยู่ในสภาพเดิม ๆ ที่ต้องการให้เป็นไปตามปรารถนาได้ เช่น นาย ก เมื่อได้อยู่กับหญิงสาวที่ตนรักทำให้มีความรู้สึกมีความสุข ความพอใจ ซึ่งในความสุขและความพอใจที่เกิดขึ้นกับนาย ก นี้ก็ไม่สามารถที่จะอยู่ในสภาพเดิมที่นาย ก ก็ต้องการที่จะให้เป็นได้ถึงแม้ว่าตัวนาย ก เองจะพยายามประคับประคองความรักของตัวเองที่มีต่อหญิงสาวที่ตนเองรักสักเพียงใดก็ตาม เพราะเมื่อใดก็ตามที่หญิงสาวของนาย ก ไปมีคนใหม่หรือแม้กระทั่งตัวของนาย ก เองไปมีผู้หญิงคนใหม่ก็ได้ทำให้นาย ก มีสภาพของจิตใจที่เหมือนเดิมได้ จะเห็นได้ว่าตัวความทุกข์กับความเปลี่ยนแปลงนั้น ถือได้ว่าเป็นสิ่งที่อยู่ด้วยกันจนบางทีอาจจะทำให้มองไม่เห็นความทุกข์เลยเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงติดตามมาและตัวความเปลี่ยนแปลงนี้แหละคือตัวความทุกข์ ความทุกข์ที่เป็นนามธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่ยากจะสังเกตเห็นได้แต่ได้แสดงออกมาในรูปของสภาวะทางอารมณ์ในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งดีใจ เสียใจ หรือเฉย ๆ ตามแต่สิ่งที่เข้ามากระทบที่เป็นปัจจัยภายนอก จะเห็นได้ว่าความทุกข์ที่เป็นนามธรรมนั้นต้องอาศัยการสังเกตด้วยการมีสติเพื่อมองเห็นตัวความทุกข์นี้

๒.๗.๓ อนัตตา

เมื่อถึงที่สุดเป้าหมายในชีวิตของมนุษย์ในตามความหมายของพุทธปรัชญาเถรวาทที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมนุษย์ เป็นเรื่องที่พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และอธิบายถึงสภาวะของความไม่มีตัวตนที่เป็นสาระให้ยึดถือ สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นเพียงการประชุมกันของธาตุใหญ่ ๆ ทั้ง ๔

ธาตุ (มหาภูตรูป ๔) คือ ปฐวีธาตุสภาพที่แผ่ไปหรือกินที่ อาโปธาตุ สภาพที่ดึงดูดซาบซึม เตโชธาตุ สภาพที่แผ่ความร้อน วาโยธาตุ สภาพที่สั่นไหว^{๔๓} ซึ่งธาตุทั้ง ๔ นี้เองที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นแต่เพียงธรรมชาติที่มารวมกันของทุกสรรพสิ่งไม่เฉพาะมนุษย์เท่านั้นทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นสังขตธรรมล้วนอยู่ในกฎเกณฑ์แบบนี้ด้วยกันทั้งสิ้น แต่ความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์นั้นคือ มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิดและมีพัฒนาการทางสมองที่ทำให้มนุษย์สามารถแยกตัวเองออกจากสิ่งต่าง ๆ ได้ อย่างชัดเจน และถึงแม้สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์บางส่วนอาจจะมีความรู้สึกนึกคิดได้เช่นกัน แต่ก็ไม่ได้มีพัฒนาการในระดับสูงสุดได้เช่นเดียวกับมนุษย์ และการแยกตัวออกมานี้เองที่ทำให้มนุษย์สร้างตัวตนขึ้นมาจนเป็นอัตลักษณ์ (Identity) ให้กับตัวเองและกลุ่มพวกพ้องของตน เมื่อเกิดการสร้างอัตลักษณ์ขึ้นมาจนเกิดเป็นการยึดติดขึ้นมาตามศัพท์ของท่านพุทธทาสภิกขุว่าตัวกู ของกู^{๔๔} (อหังการ มมังการ) การยึดติดในตัวตนของตัวกูนี้เองที่ทำให้มองไม่เห็นสิ่งที่เป็นอย่างจริงแท้หรือเป็นการมองเห็นคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงแต่เมื่อมนุษย์เกิดการพัฒนาตามแนวทางของพุทธปรัชญาเถรวาทอย่างถึงที่สุดแล้ว จนเกิดมีปัญญาที่เห็นแจ้งแล้วจะเกิดความเข้าใจในความเป็นมนุษย์ ว่าที่สุดแล้วความเป็นเรา เป็นเขา และของเรา ของเขา จะหมดไปในที่สุดและจะเห็นสภาพที่ว่างเปล่าจากตัวตน คือปราศจากสิ่งที่จะต้องมายึดติด

๒.๘ สรุป

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องตัวตนในพุทธปรัชญาเถรวาทตามที่ผู้วิจัยได้นำเสนอมานั้นสามารถสรุปเพื่อทำความเข้าใจได้ดังนี้

มนุษย์นั้นประกอบไปด้วยองค์ประกอบของธาตุทั้ง ๖ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศธาตุ และวิญญาณธาตุ ธาตุทั้ง ๖ ซึ่งองค์ประกอบของมนุษย์นั้นมี ๒ ส่วนด้วยกันคือ ๑. ส่วนที่เป็นสสารเรียกว่าเป็นส่วนของรูปหรือส่วนที่เป็นร่างกายรวมทั้งลักษณะและพฤติกรรมของร่างกาย รวมทั้งคุณลักษณะและอาการต่าง ๆ ที่ปรากฏของสสารนั้น ประกอบไปด้วยชั้น ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และส่วนที่ ๒. เรียกว่านาม นั่นคืออายตนะ ๖ ที่มีทั้งอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอกคือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมมารมณเมื่อทั้งสองคือนามรูปกระทำกับสิ่งที่เข้ามากระทบทำให้เกิดเป็นความยึดติดคือเป็นอุปาทาน ซึ่งอุปาทานนี้คืออัตตวาอุปาทาน และอัตตานุทิฎฐิอุปาทานทั้งสองนี้ทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่าตัวตนของตนนั้นมีอยู่จริง ทำให้เกิดการกระทำสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่าเป็นกรรม ซึ่งกรรมนี้เองที่เป็นกฎธรรมชาติที่สำคัญอีก

^{๔๓} วชิระ งามจิตต์เจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๓๓๙.

^{๔๔} พุทธทาส, ตัวกู ของกู, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๐),

กฎหนึ่งที่มีมนุษย์เป็นผู้กำหนดวิถีชีวิตของตนเองให้ดำเนินไป ทั้งในระดับการกระทำที่เป็นระดับปัจเจกบุคคลและในระดับที่เป็นสังคมคือการอยู่ร่วมกัน ซึ่งการกระทำนี้เองที่มีส่วนกำหนดให้เป็นกฎเกณฑ์ในการดำรงอยู่ร่วมกันของมนุษย์ที่เรียกว่า กฎทางศีลธรรม หรือกฎเกณฑ์ในทางจริยศาสตร์ เพื่อเป็นเครื่องกำหนดไปสู่เป้าหมายของชีวิตในหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นเป้าหมายของชีวิตมนุษย์สามารถแยกออกได้เป็นสองระดับ ซึ่งในงานวิจัยนี้จะใช้คำว่า ๑. เป้าหมายเทียม คือ เป้าหมายในระดับนี้คือการมีความสุขในการดำรงอยู่ทั้งในระดับที่เป็นปัจเจกบุคคลและการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งจะเน้นหลักการใช้ชีวิตโดยนำเครื่องมือคือไตรสิกขามาเป็นแนวทาง และอริยมรรคมีองค์ ๘ มาเป็นเครื่องกำกับหลักการหาความสุขที่ถูกต้องในระดับนี้ ซึ่งเป้าหมายในข้อที่ ๒ คือเป้าหมายแท้ ซึ่งพุทธปรัชญาเถรวาทจะเน้นการเข้าถึงความสุขที่แท้จริงคือ นิพพาน ถือเป็นสุขอย่างยิ่งนั่นคือการใช้ความสุขโดยปราศจากการมีตัวตนให้ยึดติด ว่าถึงที่สุดแล้วพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นปฏิเสธแนวคิดเรื่องตัวตนในลักษณะของลัทธิที่เกิดร่วมสมัยกับพุทธศาสนา หรือแนวคิดเรื่องตัวตนในแบบของทฤษฎีแบบของเพลโตหรือเรื่องการเมืองของเดส์คาร์ท แต่ทั้งหมดนี้ในแนวคิดเรื่องตัวตนในระดับที่เป็นบัญญัตินั้นยังถือว่าเป็นสิ่งที่ควรที่จะต้องศึกษาและทำความเข้าใจให้มากแนวคิดเรื่องของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นการพูดถึงเรื่องตัวตนในระดับบัญญัติซึ่งเป็นเรื่องของภาษา และโวหารของโลก เกิดขึ้นมาเพื่อการติดต่อสื่อสารและสร้างความเข้าใจในการอยู่ร่วมกัน แต่สิ่งสุดท้ายแล้วบัญญัติว่าตัวตนนั้นจึงเป็นเพียงเครื่องมือในการสื่อสารซึ่งเป็นเรื่องของภาษา เพื่อการปฏิบัติในการเข้าถึงความจริงคือการปราศจากตัวตนที่ถาวร โดยที่ถ้ามองผ่านกฎของไตรลักษณ์ในเรื่องของอนัตตาแล้วสรรพสิ่งล้วนปราศจากตัวตนที่ถาวร ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปเป็นผังเรื่องของบทที่ ๒ ไว้แล้ว

ตัวตนในพุทธปรัชญาเถรวาท

จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าถึงที่สุดแล้ว ตัวตนที่ถูกกล่าวถึงในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น เป็นเพียงสิ่งที่ใช้ในการสื่อสารเกี่ยวกับคำสอนระหว่างพระพุทธรเจ้ากับชาวโลกคือศาสนิก เพื่อทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องในระดับต่างๆ และท้ายที่สุดคือ การเกิดขึ้นของปัญญาในการเข้าถึงจริง (ปรมาตตสัจจะ)